

HERMANN GUSZTÁV

FELSŐBOLDOGFALVA ÚTJAIN

Megvallom: szívet-lelket forrósító gyermek- és ifjúkori emlék nem köt a község egyik falujához sem. Székelyudvarhelyen születtem és nevelkedtem. Csak néhány kirándulás, baráti látogatás töredező-fakuló képét őrzi az emlékezet.

Az elmúlt 15–20 évben a hivatali szolgálat viszont gyakran szólított ki Felsőboldogfalva falvaiba. Tanfelügyelőként sorra jártam iskoláit; párt- és állami aktivistaként az utóbbi tíz esztendőben csaknem hetenként, a mezőgazdasági kampányok időszakában naponként megfordultam a község területén. Krumpliszedés, kukoricatörés idején, bányadt őszi napsütésben sokszor 20–25 kilométert is megtettem a határban Boldogfalvától Sándorfalváig és Farcádtól Lengyelfalváig. A falvakon, kisebb-nagyobb közösségekben, egyéni beszélgetésekkor vagy szűk társasági összejöveteleken, igaz, mindig feszélyeztet, hogy nem vagyok közülük való. Nevem is erősen idegen csengésű. Városi voltom, járatlanságom a helyi szokások dolgában gyámoltalanná tett olykor. De gyanakvást irányomban sohasem észleltem. Nem zárkóztak el a közléstől.

Megismerkedtem a községben dolgozó értelmiségiekkel is. A tanítókhoz, tanárokhoz korábbról baráti-ismeretségi-kollégialis szálak fűztek. Az agronómusok, lelkészek és az orvos már új ismerőseim voltak. De a párolgó fekete mellett, tömött könyvespolcok világában és boglyák tövében mindig megindultak a meghitt, tartalmas, töprengő és megoldást kereső diskurzusok. Ezek érlelték ezt a szerény írást, amely nem szociográfia, nem is monográfia, nem is riport, nem is útirajz. Tartózkodom műfaji besorolásától. Utat engedek a felraktározódott adatoknak, a felgyűlt mondandónak. Hadd táruljon ki ezekből a villanó képekből egy község élete s az embereké ebben a gyorsan átalakuló világban.

*

Felsőboldogfalva község Székelyudvarhely peremközsége. 11 faluja délről és nyugatról fogja karéjba a municípiumi rangra emelt várost. Mind régi település. Közülük négyet az 1332–1337-es pápai tizedjegyzék is nyilvántart, összlakossága ma 3566 lélek. Székely-magyarok. Az ősök fő megélhetési forrása a föld volt. A sziváj, sovány talaj kemény munka árán is szükös termést adott. Ipara nem volt, ma épül. Az iparosodó város viszont mindenik faluhoz közel esik. Erős a vonzása. A föld nem mozdul el helyéről, az ember igen.

A nép szétszórtan él. A szűk patak völgyek kis falucskákat rejtgetnek; a szaporodó családok mind feljebb és feljebb nyomultak bennük. A főútvonalon vonuló ellenség elől eldugták őket a dombhajlatok. Így is eleget dúlták, fosztogatták. Nem véletlen, hogy a legtöbb település keletkezéstörténete – a szájhagyomány szerint – tatár- és törökidővel perzs-szagú emlékéhez fűződik.

A község területén nagy falu nincs. Sem igazi községközpont. Miképpen rendeződik az apró falvak sorsa? Hogyan és mikor lesz Boldogfalvából olyan községszékhely, amilyennek a pártprogram megálmodja? Mi a teendő, hogy a munkaerő elvándorlása ellenére a három mezőgazdasági termelőszövetkezet erős, korszerű földművelő-állattenyésztő-gyümölcsstermelő nagyüzemmé váljék? A civilizált életmódot, a művelődést, a művészi élményt igényli a nép. Ez a jelenlegi szétszórtság közepette megvalósíthatatlan. A villany valamennyi falu házaiban minőségében és tartalmában új életmódot honosított meg. De önmagában ez ma már nem elég mélyebb, változatosabb, tartalmasabb szellemi kultúrateremtésre. Ígér-e jövőt, nyit-e távlatot a városközelség? Megállítható-e a további szétszóródás, az elkőborgás? A gyökeres gazdasági, társadalmi, kulturális átalakulás minden öröme és szépsége fellelhető itt, de az átváltás minden gondja és ellentmondása is összecsomósodik.

A ma és a tegnap néhány képkockában

Az aszfaltburkolatú műút mentén nyújtózkodó községközpont kellemes benyomást tesz az utasra: házai takarosak, a járda és a házak között, az udvarokon és a kertekben tavasztól késő őszig rengeteg virág pompázik. A háztetőkön tévé- és rádióantennaerdő.

Legforgalmasabb pont a néptanács melletti autóbuszmegálló. Negyedóránként indulnak és érkeznek a megrakott buszok. Ontják az érkezőket, nyelik a távozókat.

A holnap igényeit is kielégíti a szép művelődési otthon és a még malter- és festékszagú emeletes orvosi rendelő. Két-tanerős iskolája viszont már korszerűtlen. Üzlete is modernizálásra vár. A civilizált életmód biztosításához szükséges széles körű szolgáltatási hálózat (fürdő, pékség, szabó-, borbély-, cipész- és más műhely) hiányzik. Igaz, hogy a város központja is csak négy kilométerre van, s a buszok sűrűn járnak. A néptanács vezetői mégsem mondtak le a lakosság civilizált életmódját elősegítő intézmények, egységek megteremtésének gondolatáról.

A községi néptanács elnökének véleménye szerint a legsürgősebb teendő egy nyolcosztályos iskola felépítése a községközpontban. Ez a szellemi-kulturális élet súlypont-áthelyezését is jelentené.

Megfigyelhető-e kitapintható változás a falu életében? Miféle érzékelhető látható életmódbeli módosulás tapasztalható? Előbukkan-e a falu életmegnyilvánulásaiban a szocialista falu jegyei?

1976. július 18. Vasárnap. A tízórással érkeztem. Velem együtt néhány piacoló asszony kászálódik le a buszról. A művelődési otthon, a néptanács, a templom és az egészségügyi kör térségében tanyázom, de elcsellengek távolabbra is. Szemlélődöm. Falubeli alig jár az utcán. Csak az ország minden tájáról erre kormányzott kisautók száguldanak a hőségától lágyuló műúton. A kerítésekben belül gyermekek hancúroznak. A házakból rádió-zene, edényzörgés szivárog ki. 12 óra táján férfiak szállingóznak haza. Kászáltak, takartak. Befut egy busz – tömve. Értkeznek a városi fiatalok hazai tyúklevésre. Aztán ebéd után megkezdődnek a maratoni kártyacsaták.

1976. július 27. Kedd. Most kelt fel a nap. Öt óra múlt néhány perccel. Élénkül a közúti forgalom. Autóbusz autóbuszt ér: megrakodva iparkodnak a város felé. Hangos a buszmegállók környéke. Csinosan öl-

tözött lányok, fiatal asszonyok, sportos nyáriruhás férfiak víg tereferéje veri fel a csendet. Hat óra előtt elcsendesül a falu. Percekig moccanás sincs. Majd itt is, ott is felbúgnak a traktorok. Két Gloria-típusú kombájn mászik kifelé a domboldalon. Fél hét körül újból benépesül a falu. Érkeznek haza az éjszakai műszak munkásai. A házak körül is meg-elevenedik az élet. A piacra igyekvők ellepik a megállókat. Udvarhelyen ma „kedd” van, azaz hetivásár. Egy-két fogat is végigzörög a falun. Sürgős a szénahordás. Aztán hét óra tájékán alábbhagy a sürgés-forgás. Mindenki a helyén van. Felébredt és lepihent a falu.

1976. november 7. Vasárnap. Kegyes hozzánk az ősz. Kárpótol az esős, hűvös nyárért. Csak a Csicsér-oldal fáinak rőt színe s a kopaszodó ágak figyelmeztetnek a késő őszi s a közelítő télre.

A bikafalvi labdarúgópálya zöld gyepén melegít a helybeliek csapata. A kifogástalan futballfelszerelés, a játékosok mozgása, a bírók fontoskodó készülődése, minden-minden arról tanúskodik, hogy itt a sport nem suhanckedvtelés, hanem igényelt eseménye a falusi vasárnapnak. Délután két óra. Érkezik a közönség. F fiatalok és idősebbek, férfiak és nők. A megjegyzések, az esélyek latolgatóinak észrevételezései elárulják, hogy értői és élvezői a labdarúgásnak. Száll, gurul, pattog a labda, s akik kergetik, értik a módját. Rögzítsük a tényt: a bikafalvi sportpályán népes közönség előtt valódi labdarúgó-mérkőzés zajlik. Vasárnapi szórakozás? Több! A falu új életmegnyilatkozása.

Négy óra. A kis képernyők előtt elhelyezkedtek az emberek. A férfiak keverik a kártyát, de fél szemmel az A-ligás mérkőzést lesik. Szó esik a kultúrotthonban vetítendő filmről is, amelyet már többen láttak a városban. Nehéz a döntés: az esti tévé-film sem ígérkezik rossznak. Meg az itthon kényelmesebb...

1977. február 21. Hétfő. Hófolt sincs, amíg a szem ellát, fel egészen a Hargita vonulatáig. Füstbe burkolóztak a falvak. A kertekben égetik a gázt. A Bikafalva és Óczfalva közti réten három traktor szánt.

Az iskola udvarán a hosszúszünet ricsaja, forgataga. Tíz falu gyermekerege fölött tartok alkalmi szemlét. Egyenként mérem végig tetőtől talpig. Nincs egyetlen kitaposott cipő, egyetlen elnyútt kabát, egyetlen foltos ruha.

A VIII. B. osztályban harmincan vannak. Faggatom, kiket ismernek e vidék írói, művészei közül. Sorolják a neveket és a művészeket. Megdicsérem őket. Aztán amikor a pontos időt kérdem, huszonnégy kéz lendül a magasba. Mindannyiuk csuklóján karóra villan.

Mikor és hogyan kezdődött az az átalakulási folyamat, amely a mai falusi életforma, életmód kialakulásához vezetett s amelyet egyszerűen, de lényegre tapintóan új életnek nevezünk?

Élő emlékem nincs, illetve alig van. A nagy fordulat utáni első években hetente többször is liszteszsák alatt görnyedten végigbotorkáltam Boldogfalva, Bikafalva és Óczfalva utcáin. Édesapám ugyanis pék volt akkoriban. A miklósfalvi és a boldogfalvi vízimalmokból szereztük be a sütéshez szükséges lisztet.

Fellapozom a korabeli helyi sajtókiadványokat. A Szabadság című hetilap az Országos Demokrata Arcvonal orgánuma, majd a Magyar Népi Szövetség Udvarhely megyei hetilapja volt, első száma 1944. november 25-én jelent meg Székelyudvarhelyen. Ebben tallóztam, s külö-

nösen 1948-tól sűrűn bukkantam Felsőboldogfalva községbeli híryanagra. 1948. augusztus 17. Hír Árvátfalváról: „25 fiú és 10 leány négy esetben 1200 munkaórát dolgozott útépitésnél, legelőtisztításban.” Ugyanabban a számban: „Sükő község MNSZ ifjúsága Petőfi-ünnepséget rendezett. Bemutatták a Petőfi halála című színművet, aztán versek következtek.” 1948. május 15. „Felsőboldogfalva kultúrház felépítését határozta el. 70 000 téglá, 60 m³ homok és megfelelő mennyiségű cserépanyag előállítására vállalkoztak.” 1948. június 1. „Árvátfalva egy kultúrházhoz való anyag beszállítását végzi.” 1949. január 19. „A 145 lelkes község [ugyancsak Árvátfalva] a 25 km-re fekvő tizenhétfalusi havasból 40 m³ fát, 12 m³ deszkát önkéntes munkával leszállított a kultúrotthon építésére.” 1949. február 5. „Sükőben a kultúrmunka szépen folyik. A színjátszók egyfelvonásos műveket és a Ludas Matyit adták elő.” 1949. január 22. „Bikafalván eddig semmi kultúrmunka nem folyt. Most ide helyezték Kiss Zoltán tanítót. Azóta két előadás volt a faluban. Megalakult az állandó színjátszó csoport, a dalárda és a sportegyesület. Minden este színdarabpróba van.” „Boldogfalván november és december hónapban [1948] több műsoros előadást rendeztek.” 1949. május 14. „20 karos padot készített az ifjúság a hodgyai kultúrotthonnak. Baczó Béla tanító minden vasárnap délután műsoros előadást rendez.”

Így kezdődött. Nagy álmokkal és aprómunkával. Mert az építő felbuzdulás, nekigyürkőzés nyomán majd csak az ötvenes évek végén s a hatvanas években kerülnek tető alá az első korszerűbb kultúrotthonok Felsőboldogfalván, Árvátfalván, Sükőben, Hodgyában, majd 1974-ben Lengyelfalván.

A híryanagban szó sincs a villanyvilágítás bevezetéséről, vízvezeték építéséről, orvosi rendelőről, a mezőgazdasági gépellátás gondjairól, aszfaltburkolatú műútról. Egyetlen panasz sem hangzik el arról, hogy késett a 17 óra 32 perces autóbusz, vagy hogy a moziban vetítéskor elszakadt a film. De annál több szerény adat tanúsítja, hogy a művelődés iránti érdeklődés, a tudásvágy, a művészet öntevékeny művelésének igénye milyen elemi erővel tört fel az emberekből a szabadság első éveiben.

A három mtsz azonos gondjai

A felsőboldogfalvi mezőgazdasági termelőszövetkezet a község legerősebb gazdasági egysége. Az alapvető termelési ágak: a földművelés és állattenyésztés mellett a gyümölcsészet és zöldségtermesztés is jelentős helyet kapott az mtsz gazdasági-pénzügyi tervmutatói között.

A boldogfalvi gazdaság elnöke a község mindhárom mtsz-ének közös gondját panaszolja: szűkében vannak a munkaerőnek. Pedig a község termelőszövetkezeteit mintegy 35 traktor, 4 Gloria-típusú kombájn, több mint 15 vetőgép és sok más gép szolgálja ki.

Az asszonyokon kívül rogyadozó térdű öregek alkotják a gazdaságok alap-munkaerejét. Az izmos fiatalságot becsalogatta az ipar. Amióta Udvarhelyen felépült a cérnagyár és gyapotfonoda, a lányok és a fiatal asszonyok közül is sokan sarokba állították a kapát. Az összlakosság mintegy 40%-át, a munkaképes dolgozók felét szállítják naponként az autóbuszok a városi gyárakba. Nem vitás: törvényszerű folyamatnak,

egy modern szerkezetű társadalom születésének és kiforrásának vagyunk tanúi. De az emberi munkát a székely hegyoldalokon is helyettesítő gép még késik.

Igaz, hogy Székelyudvarhely iparosodása ma már itthon tartja az eddig messze földre elvándorló környékbeli lakosságot. S a mezőgazdasági globális akkordbérezés bevezetése óta a közeli ipari munkából hazatérő családtagok a kapálás, kaszálás, aratás, az őszi betakarítás idején vállalnak még egy-egy fél műszakot az mtsz-ben a család javára.

A szakemberek gondolja, hogy a helyi éghajlati adottságok, talajviszonyok, tapasztalatok figyelembevételével és felhasználásával korszerűbb és jövedelmezőbb mezőgazdálkodást teremtsenek. Az állattenyésztés, zöldség- és gyümölcsstermesztés rendkívül kedvező lehetőségeivel nem élnék eléggé a gazdaságok. Bözödi György a *Székely bánjában* azt rója fel, hogy a székely gazda nem tartja magához méltónak zöldségfélével bajlódni, és hogy a városok piacait más megyeiek látják el paradicsommal, káposztával, murossal, karalábéval. Sajnos ez – jórészt – ma is így van. A községekben csak káposztát és gyökérezöldséget termesztnek, holott más zöldségfélét is előállíthatnának. Ez a véleménye a községi polgármesternek is, aki – tegyük hozzá – képzett kertészeti szakember. Igaz az is, hogy a zord éghajlat miatt későn érnek be a veteményeskertek terményei, s ezért termesztésük nem eléggé jövedelmező.

Az állattenyésztés lassan lép elő fő termelési ággá. A felsőboldogfalvi és a farcádi termelőszövetkezetben ma sem több a szarvasmarha, mint 1962-ben, a megalakulás évében. Igaz, hogy az utóbbi időben a törzsszállomány javult. De gyakran küzdenek takarmánygondokkal, s emiatt a tejtermelés gyenge. Ugyanakkor nagy területeken termesztnek olyan kultúrákat, amelyeknek a hozama alacsony. A farcádi és patakfalvi mtsz-ben évek óta 1000–1200 kg között mozog a búza hektáronkénti átlagtermése, a burgonyatermés pedig egyetlen évben sem érte el a 15 000 kilogrammot. Jóval az országos átlag alatt vannak cukorrépából, lenből és még sok más terményfélésekből. Az 1976-os évben, amikor Románia történelmének leggazdagabb termését takarították be, itt is jobb volt a termés. De búzából a felsőboldogfalvi mtsz-ben a hektáronkénti átlaghozam alig haladta meg az 1300–1400, a farcádiban és a patakfalviban pedig az 1100–1200 kg-ot. Burgonyából a boldogfalviak elérték a 15 tonnát, cukorrépából a 20 tonnát, a patakfalvi mtsz-ben viszont még a 10 tonnát sem.

Mit szólnak ehhez a jó gazdák? Nem mindenki mondott ugyanis búcsút a földnek. A legtapasztaltabb gazdaemberek itthon maradtak. Egyelőre töprengenek. Egyre többet. És egyre többen latolgatják, hogy nem volna-e helyesebb takarmánynövényeket termesztetni az alacsony hozamú termények helyett, s ezzel fő termelési ággá emelni az állattenyésztést, amelynek ezen a vidéken régi hagyománya van. Nem véletlenül gúnyolja a népi mondóka „zsírosoknak” a farcádiakat, „gyapjasoknak” a bikafalviakat, „vajásoknak” a hodgyaiakat. A több ágazatú és sok kultúrájú gazdálkodási mód szétszórja a különben is kevés és előregedett munkaerőt, gátolja a teljes gépesítést ezekben a közismeretlen nehezen gépesíthető domb- és hegyvidéki gazdaságokban.

Tóth Károly jó gazda hírében áll Bikafalván. Házatája arról tanúskodik, hogy módos gazdaember volt hajdanában is. Hetvenedik éves. Ma is dolgozik a termelészövetkezetben.

Rátérek a tárgyra. Egy kérdéssel indítom a beszélgetést: Mit tenne, ha szabad kezet kapna a boldogfalvi gazdaság ügyeinek intézésére? Elgondolkozik, de kék szeméből hamar felszáll a zavar és tétovázás köde. Szerencsémre agrármérnök fia is itthon van, s segít a megoldáskeresésben. Megegyeznek abban, hogy az állattenyésztés részarányát növelni kell, de ehhez meg kell változtatni a vetés struktúráját. Több takarmányt kell termelni (ebben a termelési évben is 10 vagonnyi szénát vásárolt az mtsz), s el kell érni takarmányozott tehenenként legalább az évi 3000 liter tejtermelést. Ezért csökkenteni kell a szalmás-növényekkel bevetett területet, a cukorrépát és a burgonyát pedig ki kell iktatni a vetéstervből. Úgy vélekednek, hogy legideálisabb volna a négyes vetésforgó: sörárpa, here, búza, kukorica. Az apa (a tapasztalt földműves) s a fiú (a képzett mezőgazdász) között nem alakul ki vita. Ebből is érzem, hogy valahol itt kell keresni a megoldást. A zöldség- és gyümölcsstermesztés dolgában nem vallanak teljesen azonos nézetet, de abban egyetértenek, hogy jelenleg pazarlás folyik területtel és munkaerővel egyaránt, különösen a zöldségesben. A legjobb területeken nagy munka-ráfordítással termelt káposztájukat nem tudták értékesíteni.

Orbán Balázs írja a község egyik kis falujáról, Sükőről: „Cseresnyéje híres az egész Székelyföldön.” Valóban ízletes cseresznye. Különbözik az egész zóna kiválóan alkalmas gyümölcsstermesztésre. Sajnos a szövetkezetesítés befejezése utáni években nagyon visszaesett a gyümölcsészet. Rablógazdálkodás folyt. Új telepítés nem történt. Györffy István agronómusnak, aki nyomban a szövetkezetesítés után Felsőboldogfalván mintegy 70 hektáron gyümölcsstelepítést végzett, jó ideig nem akadt követője a község területén. Néhány évvel ezelőtt mintegy 5 hektáron csemetét ültettek Sükőben, de a folytatás elmaradt. A boldogfalvi ültetvényt sem kezelték kellő gonddal és szakértelemmel. (Jó részét helyi és városi vállalkozókkal résziben gondozzák!)

Pedig jó példáért nem kell messzire utazni. A község mezőgazdasági területeivel határos az udvarhelyi állami gazdaság 10. számú farmjának 226 hektáros gyümölcsöse. Az utóbbi 10–15 év létesítménye. 180 hektáron mintegy 9 nemesített almafajtát, 25 hektáron szilvaféléket, 11 hektáron meggyfajtákat, 10 hektáron különböző körteféléket termesztenek. Évi tiszta nyereségüket máris százazreken számlálják.

A község egyetlen vasúti megállója Bikafalva. Az Udvarhelyről Segesvárra tartó „székely” vonat itt áll meg először egy szusszanásnyi időre.

Életképes, erős falu. A szomszédos Boldogfalvával fej fej mellett fejlődött. A lakosság száma is csaknem egyenlő maradt mind a mai napig.

Birtalan István állami tanító 1942-ben készített rövid falumonográfiaja szerint a negyvenes évek elején a birtokmegoszlás az alábbi volt: földnélküli család 20; 0–5 holdas 50; 5–10 holdas 16; 10–15 holdas 8; 15–20 holdas 3; 20–25 holdas 2; 25–30 holdas 4; 30–50 holdas 1, 50–100 holdas 1. Az utóbbi birtok tulajdonosa szenterzsébeti Szakács Péter (majd örököse, Szakács Zoltán).

Az idősebbek három földbirtokosra emlékeznek: Máthé Pálra, Szász Mihályra és Szakács Péterre, illetve Zoltánra. Máthé Pál birtoka volt a legnagyobb, mintegy 500 kataszteri hold. Amikor 1916-ban meghalt, Szász Mihály lépett az örökébe. A birtok egyre apadt, vitte a politika. A harmincas években az eladósodott birtokos utolsó 80 hold földjét a helyi gazdák már a bankoktól vásárolták meg.

Szakácsékról ellentmondóak a vélemények. Van, aki gyűlölettel beszél róluk, s van, aki elismeri, hogy nem gazdálkodtak rosszul, s a bajbajutottakon is segítettek.

Az osztályellentét és az osztályharc eleven emléke ma is él az idősebbek tudatában, s a gyűlölet oka sem szorul magyarázatra. Birtalan István kimutatása a birtokmegosztásról mindent megvilágít. A szűkölködő 70 földnélküli és igen kevés földű parasztcsalád (a családok 66%-a) naponként érezkelhette a saját életmódja és a földbirtokos életvitele közti kiáltó ellentétet. A mai 40–50 évesek még jól emlékeznek a nap-számosmunka kínjaira, mert a földbirtokos előszeretettel folyamodott dologidőben az olcsó gyermekmunkához.

A felszabadulás előtti paraszti életnívóról árulkodnak az említett kismonográfia alábbi sorai: „A ruhaszükséglet 70%-át mind a nők, mind a férfiak számára maguk igyekeznek előállítani.”

Mondanom sem kell, hogy ma már sem életszínvonalbeli, sem életmódbeli különbség a felszabadulás előtti kis-, közepes- és nagygazda, illetve a béres és leszármazottai közt nincs.

A község egyetlen nyolcosztályos iskolája a volt Szakács-féle kúria – immár eléggé rozzant, toldott-foldott – épületben működik. Korszerű oktatásra már alkalmatlan az épület, pedig 10 falu V–VIII. osztályos tanulói járnak ide.

*

Keresztúr felé haladva Bikafalván túl letérek az aszfaltútról balra, Óczfalva felé.

A falucska tetszetős házai fejlett lakáskultúrára vallanak. Pedig a népi tréfás-gúnyos mondókában „cudaroknak” nevezik az óczfalviakat. A cudar itt nem hitvány, alávaló, komisz emberi magatartást jelez, hanem gazdasági állapotot: szegény, rongyos, szakadozott öltözetű (vö. condra).

A felszabadulás óta nemcsak anyagiakban gyarapodtak, nemcsak anyagi kultúraigényük fokozódott, hanem a szellemi is.

A falu központi fekvésű helyén áll az iskola, a kultúrház és a templom. Az iskola egytanerős. A kultúrotthon ritkán zajos. A fiatalság Udvarhelyen dolgozik és tanul.

Az oktatás helyzete

Ismeretes, hogy a reformáció terjedésének arányában gyarapodott az iskolák száma a Székelyföldön.

Felsőboldogfalva községben is régi hagyományai vannak az oktatásnak. Zepezzáner Jenő, a székelyudvarhelyi múzeum tanár-muzeológusa nemrégiben hívta fel a figyelmem egy XVI. századi protokollumra, amely kétségbevonhatatlan bizonyítékot szolgáltat arra, hogy 1592-ben Felsőboldogfalván iskola működött. Hermányi Dienes József Önéletírása

bizonyítja, hogy a XVII. század végén Patakfalván is volt mester, aki Telekfalvát is szolgált. Írásbeli dokumentum igazolja azt is, hogy Bikafalván 1718-ban, Hodgyában 1745-ben már betűvetést tanítottak. A szomszédos Székelyudvarhely két ősi iskolája (az 1593-ban létesített katolikus gimnázium és az 1670-ben alapított református kollégium) nyilván felcsigázta a betű, a könyv, a tudományok iránti érdeklődést a környező falvakban is és siettette az alsófokú iskolahálózat kiépülését ezen a vidéken. Ennek ellenére az írástudatlanok száma még a népi demokratikus fordulat küszöbén is elég nagy volt: Bikafalván például 1942-ben megközelítette a 10%-ot.

Ma sem felhőtlen az oktatásügye.

A kis lélekszámú települések lakóinak egyik legnagyobb gondja a gyermekek iskoláztatása. Az egyetlen – eléggé korszerűtlen – nyolcosztályos iskoláról már szóltunk. A többi faluban 1–2 tanerős iskolákban zajlik a tanítás. 7 faluban egytanerős, 3-ban kéttanerős az iskola. A nevelő lelkiismeretessége nem ellensúlyozhatja az osztatlan, illetve részben osztott osztályokban az ismeretszerzés folyamatában felmerülő objektív hátrányokat. Nem is beszélve arról, hogy időnként egyik-másik faluban az osztatlan iskola is bezárja kapuját. Ilyenkor a tanító másutt keres megélhetést, a kisiskolások pedig a szomszéd falu padjait kopatják egy vagy két évig, amíg szülőfalujukban ismét összeverődik hat-hét gyermek, s az iskola (most már más tanítóval) újra befogadhatja a kis vándorokat. Ilyen körülmények között korszerű oktatást meghonosítani szinte lehetetlenség. Ismétlem: nem a tanítókon múlik. A község területén minden egységben: óvodában, I–IV és V–VIII osztályos iskolában szakképzett nevelők tanítanak. Közülük többen letették már a második, sőt az első tanügyi fokozati vizsgát.

Az alacsony gyermeklétszám miatt a 11 falu közül csak 5-ben létesülhetett óvoda, holott az iskoláskor előtti oktatás korszerűsödő közoktatásunkban fontos helyet kap. A község vezetői – érzésem szerint helyesen – úgy látják megoldhatónak az iskoláztatás ügyét, ha – a korszerűség követelményének minden tekintetben megfelelő – 8 osztályos általános iskolát építenek, s létrehoznak még 1–2 tanerős négyosztályos egységet, amelynek megközelítését – a gyermekek pontos és biztonságos szállítását iskolákba és óvodákba – a megfelelő szervekkel karöltve autóbuszok biztosítják.

Háztáji erkölcs – közösségi erkölcs

A Homoród mentén át Brassó felé vezető másik útvonal a Gárán-patak völgyében halad. Az első falu Árvátfalva.

Az új, barátságos, tetszetős kis művelődési otthon, a falu csinos házai, a lakosság életmódja arra enged következtetni, hogy erős termelőszövetkezetben dolgoznak tagjai. Pedig nem így van. A patakfalvi mtsz, amelyhez tartoznak, gazdasági, pénzügyi, szervezeti szempontból a környék egyik legszegényebb gazdasága. Évekig diákokkal és városi munkásokkal végeztük el az őszi betakarítást, s bizony gyakran megtörtént, hogy a brigádoson kívül más helybeli lakost nem láttunk a határban. (Az utóbbi két évben már alig kértek segítséget krumpliszedéshez, kukoricatöréshez.) Az mtsz most sem sokkal gazdagabb, mint ezelőtt. Miként lehetséges, hogy a gazdaság szegény, tagjai pedig jómó-

dúak? A rejtély titka itt is, akárcsak a község többi falujában, az okosan kihasznált városközelség.

A völgy fejében a következő falu Patakfalva. Itt van a négy falu (Árvátfalva, Patakfalva, Telekfalva és Sándorfalva) közös termelészövetkezetének székháza. Mindig álmos, szinte kedvetlen csend fogadott. A 14 évvel ezelőtti indulás rosszul sikerült. Beadósodtak. Voltak olyan mélyponton is, hogy egy lámpaüveget sem tudtak volna vásárolni. Néhány gyenge mezőgazdasági év, egy időben az anyagi érdekeltség hiánya elvette az emberek kedvét. Máshol kerestek megélhetést. Emiatt munkaerőhiánnyal küzdött az mtsz.

Újabban ez a gazdaság is kezd éledni. Legutóbb 1977. április 15-én jártam a székházában. Bizakodóbb volt a hangulat. Különösen az állattenyésztő részleg mérnökének beszámolójából csapott ki a derűlátás szikrája. Feljavult a szarvasmarhaállomány minősége, emelkedik a tejhozam. Nyilván csak az előző évi termeléshez viszonyítva. De még mindig kétszeresére kellene növelniük a takarmányozott tehenenkénti tejhozamot ahhoz, hogy jövedelmező lehessen az mtsz-nek ez a részlege. És sokat kell még abrakolni, amíg kifizetik az államnak a majdnem két és fél millió lej értékű kölcsönt.

A telekfalvi brigádnak rossz híre volt. Földjük sziváj, munkaerő nincs. A belsőségek is arról árulkodnak, hogy a mezőgazdálkodást nem kedvelő emberek élnek ebben a faluban. Vagy talán a kedvezőtlen talajviszonyok kényszerítették arra, hogy más megélhetés után nézzenek?

Nemrégiben hallottam, hogy az állattenyésztés a közösben is és a háztáji gazdaságban is talpra állt, legalábbis annyira, hogy kedvet kaptak hozzá az eddig csak bellérkedőknek tekintett telekfalviak.

Telekfalva különben ezermesterek faluja. Figyeljük meg kapuik díszes faragását! Mesterkézre vallanak. Valamikor messze földön híres faragók laktak itt. Udvarhely neves etnográfusa, Haáz F. Rezső kollégiumi-tanítóképzői tanár tanulmányokat írt róluk. Ma már csak lapátnyeleket készítenek az mtsz melléküzemében. A művészkedés vágya azonban tovább él, s másutt keres magának kitörési lehetőséget. Forró Sándor pl. nem lett hűtlen a művészetéhez. A szövetkezet megbízatásának is eleget tesz: péklapátot gyárt, de este saját tervrajzai szerint csodálatos csillárokat farag. (Ezek díszítik a székelyudvarheiyi Művelődési ház előcsarnokait és kiállítási termét is.) A többi neves faragó, Székely Béla, Székely Lajos behúzódott a városba. Ipari méretekben gyártják az egyébként ízléses, népi motívumokkal ékesített dísztárgyakat, népi bútorokat. Igazi népművészek. Telekfalván azonban megszakadt az utánpótlás-nevelés. (Kovács Sándor, az ügyes kezű tanító is beállt munkásnak a bútorgyár stílbútor részlegére.) Az újjászülető népi faragóművészet bölcsője az udvarhelyi szakiskola volt az elmúlt években, melynek faragóköre már eddig is a község sok fiataljának adott egy életre szóló művészi indítékot.

A családok férfitagjainak többsége és a fiatalok itt is ipari alkalmazottak. Hozzák a készpénzt. A család többi tagja – a gyárakban dolgozó családtagok segítségével – műveli a földet. Nem látástól vakulásig! Cél, hogy terményben a család szükséglete begyűljön. Az árvátfalviak harmadában (a távoli kaszálókön felében) kaszálást is vállalnak. Nem annyira

azért, hogy a közös állatállomány gyarapodjék és hozama növekedjék, hanem hogy a személyi tulajdonban lévő tehén jól tejeljen. Az egyik faluban a tej és tejtermék, a másikban a friss zöldség és virág, a harmadikban a gyümölcs jelenti a háztájiból származó fő jövedelmi forrást. Sokszor nyilallt belém a gyanú, s talán nem is egészen indokolatlanul, hogy sok család csak azért vállal munkát a közösben, hogy megkaphassa a háztáji parcellát és a harmadában (felében) való kaszálás jogát. A háztáji itt, közel a városhoz, kétségkívül jól jövedelmez. A boldogfalviak például mini zöldség- és virágpiacokat létesítettek Székelyudvarhely utcáin. Sokszor elgondolkoztam: mennyi időt veszítenek utazással, tétlen piacolással. Mi lenne, ha nagyobb anyagi és szakmai támogatásban részesítenék a város közelében lévő falvak szövetkezeti tagjait, hogy háztáji gazdaságukat szakosítva több korai zöldséget, gyümölcsöt, tejet, baromfit, tojást termeljenek, s ezt a termelő és a fogyasztó számára is előnyös áron szervezetteren értékesítsék.

Érdekes és figyelemre méltó, hogy a falvak új házainak udvarát ma is a nagy csűr zárja le. Az új házasok többsége is – munkahelyüktől függetlenül – hagyományosan építkezik. Az utcával párhuzamosan áll a csűr, amely istálló, szekértartó, széna- és gabonartartó. A városban dolgozó családok sem mondanak le az állattartásról. Csaknem valamenynyien szarvasmarhát is tenyésztnek. A borjút szerződéses alapon értékesítik. Lengyelfalván nem ritka az olyan gazda, aki Szent György-napkor 20–25 juhot hajt ki a kapuján.

A közös munkának, az ügyek közös intézésének, a kölcsönös segítségnyújtásnak sok évszázados hagyománya van itt. Gondoljunk csak a székely faluközösségi életforma távoli múltban gyökerező tradícióira, a közbirtokosság intézményére, vagy a kölcsönös embertársi támogatás szép szokására, a kalákára. A szövetkezeti gondolattal is hamar megbarátkoztak. Hodgyában például 1877-ben közmagtárat létesítettek. A hitel- és fogyasztási szövetkezetek különböző formái is kialakultak s megszilárdultak. Bözödi György könyvéből tudjuk, hogy Patakfalván a harmincas évek végén nagy csatát vívott egymás ellen a református pap, aki három család magán tejcsernokát támogatta, és a tanító, aki tejszövetkezetért küzdött. 1937-ben 71 gazdaságból 66 belépett a szövetkezetbe.

A mezőgazdaság szocialista átalakulásának során először Farcádon hoztak tető alá mezőgazdasági társulást 1953-ban. 1956-ban társulás alakult még Patakfalván és Hodgyában. Nem titok: a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése nem ment könnyen ezen a vidéken. Nehezen szerzett, sok verítékkal megmunkált földcsékjéhez, állataihoz rendkívül ragaszkodott a székely ember. De hamar felismerte a közös gazdálkodás előnyeit. Nyugodtan állíthatom, senki sem kezdené újra a törpebirtokon való egyéni gazdálkodást. Igaz, a kollektívizmus szelleme még most sem eresztett elég mély gyökeret az emberek tudatában. A nevelő munka sem táplálta zsenge gyökérhajtásait. A közösségi szellem és az individualizmus bonyolult kérdéseihez bizony türelmetlenül és bal kézzel nyúltunk: vagy ködös általánosításokba burkolózva szóltunk a paraszti önzésről, vagy túlságosan nyersen dörögtünk a paraszt tudati elmaradottságáról.

Ideje választ keresnünk arra a kérdésre, hogy milyenek is voltaképpen az itt élő emberek. Milyen az életmódjuk? Milyen az erkölcsi

felfogásuk? A köztudat szerint a székely tréfás kedvű, szívós, munkabíró, csökönyös, küzdő, de egyszersmind durva, kötekedő, sőt bicskázó. Igaz ez? Vagy (szűkítsük a kört): ilyen a Felsőboldogfalva községbeli ember?

Az őrparancsnok véleménye a község lakóiról rendkívül kedvező. Tisztelik a köz- és személyi tulajdont. Közvagyon-dézmáló bűncselekmény elkövetésére alig emlékszik. Dolgosaknak, kötelességtudóknak, törvénytisztelőknak ismeri a községben élő embereket. Nem duhajok, nem bicskázók. Egészséges életmódot élők. Kivétel? Hogyne, egy-két kivétel itt is akad, de olyan kevés, hogy meg tudja nevezni a két eset „hősét”. Meg kell erőltetnie emlékezőtehetségét, hogy kisüsse, melyik évben is volt (régén volt!) utoljára kocsmai verekedés, amelyen vér is folyt. Súlyosabb sérülés akkor sem történt, az ellenfelek hamarosan kibékültek.

Közegészségügy

A község közegészségi állapotáról a Felsőboldogfalván székelő körorvossal beszélgettem. Huszonkét éve szolgál ebben a körben. Szeretik, tisztelik, és bíznak benne. Saját kisautóján járja a falvakat: nevel és gyógyít. A polgármester summás véleménye róla: „Ritka egy orvos.”

A tisztelet és megbecsülés azonban, úgy látszik, kölcsönös. Az orvos ugyanis a népet dicséri. Hangsúlyozza tisztaságigényét, fejlett testápoló kultúráját; elismeréssel szól a gondos gyermeknevelésről. Tényeket, adatokat sorol. Ritkán beszél egyes szám első személyben. Nem saját érdekeivel kérkedik. Eredményeit elbújtatja a hüvös számadatok mögé. Ám az ember érzi, sőt tudja: a sikerek százalékos és ezrelékszámában az ő éjszakai szekerezései, az embereket, a gyermekeket alattomosan kezdő kórokozókkal vívott küzdelmei is benne foglaltatnak.

Jegyzetfüzetemben gyűlnek az adatok. Tökéletesen visszatükrözik a község mai közegészségi állapotát. Igen ám, csak hogy azoknak a tizen-, huszon- vagy harmincéveseknek, akiknek olyan magától értetődő, hogy a legkisebb rosszullétre, nyilálló fájdalomra, rossz közérzetre orvoshoz rohannak, vajmi keveset mondanak ezek a számok. Ne sajnáljuk a fáradságot! Lapozzuk fel a hajdani falukutatók, a parasztkérdés konok vizsgálóinak megfakult írásait, hogy összehasonlítási alapot nyújtsunk a mai helyzet felméréséhez.

Kozma Ferenc székelykeresztúri tanárnak 1879-ben megjelent könyvében – *A Székelyföld közigazgatási és közművelődési állapota* – olvashatjuk, hogy 1870-ben 25 155 emberre jutott itt egy orvos. (Ma Hargita megyében 700–800-ra!).

S egy harminc évvel későbbi adat Udvarhely vármegye hivatalos közleményéből: 1904-ben Udvarhely megyében 4139 születést, 3008 halálózást jegyeztek be, ebből 1334 halálózás (csaknem fele!) 7 éven aluli korban. (L. Udvarhelyi Híradó, 1905. április 16.) És újabb harminc év múlva Bözödi György írja: „A szaporodás hiánya [...] az óriási méretű gyermekhalandóság, amely különösen falun pusztít. 1934-ben Udvarhely megye erdélyi csúcspontot ért el ebben a tekintetben, az év folyamán született falusi gyermekek 19,7 százaléka halt meg még 1 éven alul.” És alább: A falvak küszködő népének „...nincs egészségügyi védője, életirányítója, pedig létét alapjában támadták meg a népbetegségek”.

A fenti adatok a megyei viszonyokat tükrözik. Felsőboldogfalva község falvaiban a közegészségügyi állapotok akkoriban is jobbak voltak, mint a megyei átlag. A múlt népbetegségei közül inkább csak a tüdőgümőkór fordult elő, az sem tömegméretekben. Az anyák gyermekeiket gondosan ápolták, nevelték. Kielégítően táplálkoztak. Elegendő tejet, tejterméket, húst, gyümölcsöt fogyasztottak. A tisztálkodásra gondot fordítottak. Fehérneműt télen hetente egyszer váltottak, nyáron – szűkség szerint – sűrűbben. Orvosi kör azonban a község területén nem volt. A körorvos Városfalván, a község falvaitól 20–25 km-re székelt.

Mit hozott az új rend?

A felsőboldogfalvi kör új, emeletes korszerű épületében állandó szolgálat van, éjjel-nappal. (Éjjel többnyire az épületben lakó orvos.) Sok év átlaga: évenként 8–10 000 vizsgálat. Ehhez adjuk hozzá az óvodákban, iskolákban végzett szűrővizsgálatokat. A hét egy napján a kör 11 falujában élő betegeit keresi fel az orvos. Sürgősség esetén azonnal indul. (Régóta kéri, hogy a lassú lovas fogat helyett terepjáró autóval lássák el a kört.) Az asszisztensek, a védőnő, a szülésznő, a fertőtlenítő rendszeresen járnak a terepet. A fogorvos (mert két év óta az is van) nyilván bent dolgozik. Különösen az anya- és csecsemővédelemre fordítanak gondot.

A hajdani népbetegségeknek és gyermek-tizedelő ragályos betegségeknek – diftéria, malária, tetanusz, tífusz, pellagra, veszettség – nyoma sincs. Tbc, szifilisz egészen ritka. Vannak évek, hogy új megbetegedés nem fordul elő. Szifiliszt például mindössze egy-két esetet fedtek fel 1965-ben, 1966-ban és 1971-ben. A tbc előfordulása valamivel gyakoribb volt: 1964-ben 9, 1962-ben 6, a többi évben viszont csak 1–2 vagy semmi. A járványos májgyulladás (sajnos gyakori a vidéken) csökkenő irányzatú: 1963-ban 22 eset, 1966-ban 11, 1972-ben 9, 1974-ben 3. A ragályos gyermekbetegségek – vörheny, kanyaró stb. – nem öltenek járványjellegget, mert idejében gondoskodnak az elkülönítésről, fertőtlenítésről.

Az átlagos életkor 76 év (!). Leggyakoribb betegségek (előfordulási arányszám szerint): szív- és érrendszeri megbetegedések, rák, heveny és idült reumatizmus és légzőszervi betegségek. A csecsemőhalandóság az utóbbi 15 esztendőben csak kétszer közelítette meg, a 40%-ot, de a többi évben 14–21%-ot ért csak el, s olyan esztendő is volt, hogy nem földeltek el kis koporsót a domboldalon.

A gyermekek egészségvédelme és egészségügyi nevelése jól szervezett. Az iskolás korúak gondos, egészséges öltözködéséről, ápolt külsejéről már szóltam.

1977. február 14–20. között megvizsgáltam a bikafalvi iskola VII. A. osztályos tanulójának étrendjét. Az osztály összetétele szerencsés: 10 falu földműves, földműves-munkás, illetve munkás (ingázó) család táplálkozásának tanulmányozására kínál lehetőséget.

Három tanuló kivételével rendszeresen reggeliznek. A háromból kető bőséges és tápláló ebédet, illetve vacsorát fogyaszt, tehát nem a nincstelenség miatt megy üres gyomorral iskolába. Az egyik tanulónak sem az ebédje, sem a vacsorája nem tekinthető túlságosan tartalmasnak és változatosnak. A többi 18 tanuló reggelije gazdag. A kenyér és a kávé, illetve a tej vagy tea mellett tojást, szalonnát, kolbászt, oldalast, sonkát,

sőt – nem is ritkán – csirkeaprólékot, rántott húst is fogyasztanak. Első helyen (a kávé, kakaó, tejen és teán kívül) a tojás áll (rántva és főve), aztán a kolbász, sonka, oldalas (rántva és nyersen), a vajás és zsíros kenyér következik a sorban.

Ebédjük általában két fogásból álló főtt étel. 7 tanulónak a hét egy napján csak egy tál ételből állt az ebédje, 3 tanuló kétszer evett egyfogásos ételt, 3 tanuló háromszor, 2 tanuló négyszer és 1 tanuló ötször. Az esetek abszolút többségében az egyfogásos ebéd tápláló, tartalmas eledel: töltött káposzta, paprikás, töltött paprika, krumplitokány, lucskoskáposzta, bableves füstölt hússal. Három tanuló délelőtti ebédje szegényes. Úgy tűnik, hogy nem az üres kamra, a szegénység miatt fogyasztanak gyakran levesételt. (A három közül kettő otthonában nézi a televízió műsorait, köztük az is, aki nem reggelizik.) Valószínűleg ingázó szülők gyermekei.

Az étrendben leggyakrabban előforduló levesfélék: húsleves, paszulyleves, paradicsomleves, gyümölcslevesek. A második fogás ételei közt a hús (sülve, főve) szerepel a leggyakrabban. A gyakoriság sorrendjében ezt követi a palacsinta, a főtt-tésztaféle (túrós makaróni, diós, mákos, tehéntúrós laska), töltött káposzta, krumplitokány, lucskoskáposzta, rakott krumpli, rizses hús, főzelékfélék (murok, borsó) tükörtojással. Meglepő, hogy ritka (még vasárnapon is) a harmadik fogás. Sülttésztaféle alig fordult elő az étrendben.

A vacsora valamennyi gyermek családjában bőséges. Legsűrűbben a disznóölésből származó húsfélések és -készítmények, szalonna, oldalas, kolbász (rántva és körítéssel), kocsonya alkotják az estebédet. Második helyen a tojásrántotta áll, s nyomban utána a hagyományos túros és tejes puliszka következik. Érdekes, hogy a vacsorai fogások között a főtt és sült ételfélék száma és részaránya nő. Gyakran esznek sült húst, ludaskását, csirkepaprikást, töltött káposztát, tokányt, pörköltet, bundáskenyeret. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az ingázó anyáknak inkább a vacsorakészítésre jut idejük.

Ne felejtsük ki a napi étrendből a tízórait se. A tanítók és tanárok megfigyelése szerint nagy és gazdag a tízóraisomag. Gyümölcsöt – főleg almát – valamennyien rágcsálnak a hosszúszünet idején.

Néhány faluban állandó fertőzés-veszélyt jelentett az ivóvíz. Ezért az egészségügyi kör szorgalmazta a falvak ivóvízellátásának megoldását is. Eddig – a községi néptanács irányításával, a lakosság anyagi hozzájárulásával és önkéntes munkájával – öt faluban építettek víztárolót és -vezetékét. Persze ez még nem jelenti azt, hogy a lakóházakba is bevezették a vizet. Így, bár az új házak zömében fürdőszobát is építettek, még nem használhatják ezeket. Közművesítés tekintetében – a rohamos előrelépés ellenére – rengeteg a tennivaló. A fürdőszobaépítés még csak az igényt jelzi.

Az egészségügyi kör eredményei elsősorban a példásan szervezett és lelkiismeretesen végzett nevelő-felvilágosító munkának köszönhetőek. 1968-ig az orvos a kisebb településeken egy, a nagyobbakban két-három egészségügyi előadást tartott évente; ezeken a helységeken a felnőtt lakosságának mintegy 10%-a vett részt. 1968-tól minden évben egy 10–12 témát felölelő előadássorozatot szervez váltakozva egy-egy faluban, a többi helységben egyszer-kétszer időszzerű egészségügyi kérdésekről beszél. Az

előadásorozat az alábbi tárgyköröket tartalmazza: az egészséges környezet feltételei; a védőoltások és fontosságuk; az egyéni higiénia; a tuberkulózis; a vérhas; a járványos májgyulladás; a táplálkozás és az ételmérgezés; az alkohol és a dohányzás ártalmai; a véradás; a nemi betegségek; a rák és korai felderítésének fontossága. Gyakran vetít oktatófilmet. Az előadások után kérdések következnek. Az orvos is kérdez: rögtönzött „ki mit tud” versennyé alakul át az összejövétel. A felnőtt lakosság 30–40%-a mindig jelen van.

Egészségügyi kör minden községben van. Sikereik azonban nem egyformák. Nyilvánvaló, hogy az eredmények kézzelfoghatóbbak ott, ahol – mint Felsőboldogfalván – a szocialista állam teremtette intézményt lélekkel tölti meg az orvosi lelkiismeret.

Közművelődés

A község falvaiban a civilizáció térhódítása igen erős, ami megnyilatkozik a fejlett lakáskultúrában, a háztartási gépek, technikai felszerelések beáramlásában és használatában, az öltözködésben, a testkultúrában. Mindez – nyilván lényeges életmódbeli változásokat eredményez.

A civilizációs igények gyors, szinte kapkodó kielégítésének vágya, a versenyfutás a városi polgárosodási szint eléréseért, úgy tűnik, kedvezőtlenül hat a szellemi kultúra gyarodására. Az ember anyagi és fizikai erőforrásai végesek. A magas civilizációs szintet biztosító anyagi javak előteremtése pénzt kíván. Ezért dolgoznak a gyári alkalmazottak még egy műszakot (de legalább egy felet) az mtsz-ben, még a piénőszabadság idején is. A szellemi kultúra értékeinek megszerzése is pénzbe kerül. De csak a pénz nem elég. Idő kell hozzá. Van-e, lehet-e ideje, ereje, kedve bejárni színházi előadásra, szellemi erőfeszítést kívánó könyvet olvasni vagy éppen műkedvelősködni annak, aki két órát utazott, nyolcat gépet kezel s még négyet kapált? Az elcsigázott embert még a rádió és a tévé adásaiból is csak a könnyű fajsúlyú műsor köti le; ezek inkább az anyagi jólét, a civilizáció szintjét jelzik, és kevésbé forrásai a szellemi kultúraszervezésnek. Az anyagi kultúra iránt tanúsított elsődleges érdeklődés azzal is magyarázható, hogy az ingázók főképpen olyan városi munkatársaktól vesznek példát, akik maguk is lebecsülik vagy legalábbis még elhanyagolják a tulajdonképpeni kultúrát: a tudományt, művészetet, műveltséget. És, ha már annyi szó esett az ingázásról, hadd szögezzem le – bár valószínűleg mindenki tudja –, hogy ez a kétlaki, se kint, se bent állapot egyoldalúvá, felemássá gyúrja az embert.

Megvizsgáltam az olvasás helyzetét. A szövetkezeti boltban könyv nem kapható. Ide tehát még nem jutott el a könyvvásárlás divatja. (Vagy nem itt, hanem a közeli város gazdag könyvesboltjaiban vezetődik le a személyikönyvtár-gyarapító láz.) A község területén viszont – a nyilvántartások szerint – az összlakosság egyharmada olvasó. A valóságban persze nincs ennyi, ugyanis a falvakon az a szokás, hogy a tanító-könyvtáros a gyermekektől küldi haza a könyvet a szülőknek az igény figyelembe vétele nélkül. Elolvassák? Nem olvassák el? Ki tudja? Két évvel ezelőtt a községi könyvtárban átböngésztem a felsőboldogfalviak olvasólapjait. Minden korosztálynál – 14-től 70 éves korig –

Dumas, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Stendhal, Fielding, Puskin, Rebreanu, Cronin, elvéve Móricz szerepel a lapokon. Hazai jelenkori irodalmunkból szinte semmi, tudományos és szakmai irodalom alig, gazdag emlékiratirodalmunkból szinte semmi.

A fenti megállapítást a bikafalvi általános iskola VII. A. osztályában végzett felmérés is igazolja. A tanulók válaszaiból kitűnik, hogy csak négy családban volt olvasó az apa is és az anya is. Tíz családban a tél beálltától február közepéig a szülők egyike sem olvasott, hat családban csak az apa, kettőben csak az anya vett könyvet a kezébe.

Nemrégiben egyik osztályfőnöki órán figyelmeztettek utolsóéves líceumi tanulóim (többségük a környékbeli falvakban lakik) egy érdekes jelenségre, nevezetesen arra, hogy munkabíró embernek nem illik napvilág olvasni. A közvélemény ítélete szerint, aki olvas, munkáját hanyagolja el. A falu szokásrendje, íratlan illemtana elvárja, hogy az asszony nép villanyfényénél is kézimunkázzék, s ne olvasásra pazarolja az időt. Ebben az összefüggésben értettem meg, hogy a bikafalvi iskolában megkérdezett kisdíákok közül többen is miért sorolták éppen a munkából kiöregedett nagyanyó neve után a családban elolvasott könyvek címét.

Felsőboldogfalva falvaiból nyolc tanítványom ingázik, az ő segítségével tájékoztam arról, hogy miként működik a könyvtárszolgálat. A válasz csaknem egybehangzó: nincs pontos nyitási idő, illetve hivatalosan van, de nem tartják be.

Az olvasmányigény szintjébe az említett VII. A. osztály tanulóinak családjában a tél folyamán kézbe vett könyvek jegyzéke nyújt betekintést. Első helyen Jókai áll. Őt követi Gárdonyi az *Egri csillagokkal*, majd (nem is nagyregényeivel) Mikszáth. Egyszer fordul elő Dávid Gyula-Mikó Imre: *Petőfi Erdélyben*, Kuncz Aladár: *Fekete kolostor*, Lám Béla: *A körön kívül*, Cusack: *Ketten a halál ellen* című műve és Fodor Sándornak egy könyve (a címet nem tüntette fel). A szülők olvasmányai közt még felbukkan (nem is ritkán!) *Az utolsó mohikán*, a *Monte Cristo* és a *Robinson*.

A tévé mint modern távközlési eszköz, hír-, ismeret- és művészi élmény-nyújtó forrás – ezt a község nyolcosztályos általános iskolájában végzett anket, a szomszédos falvakban lakó tanítványaim nyilatkozatai és saját megfigyeléseim alapján állítom – még nem foglalja el az őt megillető helyet a falu művelődési életében. Mindenki megnézi viszont a hétfői magyar nyelvű adást, elég sokan a szerdai, pénteki, szombati és vasárnapi filmet, a férfiak – általában – a labdarúgó-mérkőzéseket is. A fiatalok kedvelik a varieté- és könnyűzene-műsorokat. Néhányan válaszaikban még említik a szombat esti teleenciklopédia és a tévé-híradó megtekintését. A lakosság a múltban sem zárkózott el a kultúrától. A negyvenes évek elején – mint ahogy a visszaemlékezésekből és a már többször idézett bikafalvi kismonográfiából kiviláglik – alapismeretet nyújtó tanfolyamokat, tudományos előadásokat szerveztek a helyi Közművelődési Bizottságok a felnőtt lakosságnak. Az emlékezők szerint volt érdeklődés irántuk.

Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista viszonyok kialakulása megkövetelte az ismeretterjesztő munka tartalmának és kereteinek korszerűsítését, tökéletesítését. Sok-sok kísérletezés után néhány évvel ezelőtt

megfogamzott a falusi szabadegyetem létrehozásának gondolata. Nem felső utasításra vagy sugallatra. Egyszerűen azért, mert a közművelődés municípiumi vezetői csak így látták megoldhatónak vagy legalábbis részben elvégezhetőnek a peremközségek falvaiban a tudatformálás sokasodó és egyre bonyolultabb feladatait. Fentebb már szoltam arról, hogy a község 11 faluja közül 10-ben csak egy-két tanerő tanít, és ráadásul ezek többsége is ingázó. Nyilvánvaló, hogy nem vállalhatják magukra a felnőttnevelés minden gondját-baját. A városból irányított szabadegyetemi felnőttoktatás bevezetése bizonyult az adott körülmények között egyetlen helyes megoldásnak. Több évig Farcádon, Hodgyában, Óczfalván, Árvátfalván, Patakfalván októbertől márciusig a hét meghatározott napján a városi iskolák tanárai tartottak előadásokat. Egy évad programja tíz-tizenkét egymással összefüggő tárgykörű előadást tartalmazott. A patronáló iskolák művészi műsoraikat is bemutatták a hallgatóságnak. Magam is tartottam előadásokat Sándorfalván, Farcádon, Óczfalván, Sükőben, így közvetlenül és belülről ismerem az ismeretterjesztés eme formájának eredményeit, hasznát, de gyöngéit is. A legtöbbször idősebb szövetkezeti tagokból és kisiskolás korú gyermekekből verbuválódott közönség érdeklődéssel figyelt. Gyakran kötetlen beszélgetéssel folytatódott az összeövetel. A résztvevők létszáma és összetétele azonban ingadozott, a törzshallgatóság szűk körű volt – a dolgozó fiatalság úgyszólván teljesen hiányzott. Az elmúlt évadban – érzésem szerint – csappant az érdeklődés s a szervező munka is sántikált. Pedig nem lemondani kell az ismeretterjesztésnek erről a sajátos módozatáról, hanem tökéletesíteni. Tanulmányozni a falu életét, kifürkészni az emberek problémáit, választ keresni és feleletet adni a gondokra, kétkedésekre – ez lehetne a népi egyetem soron levő feladata.

Külön gond az ingázók kérdése. 4–5 évvel ezelőtt felmérést végeztem – kérdőív alapján – 7 udvarhelyi ipari és építő vállalatnál arról, hogy miként biztosított az ingázók politikai, szakmai nevelése, általános műveltségi ismeretszerzése. Az eredmény megdöbbentő volt. A megkérdezettek 42%-a évekig nem vett részt ismeretterjesztő előadáson, 60%-a nem vásárolt könyvet, 16%-a nem járattott sajtókiadványt, 30%-a több mint egy éve nem látott művészi műsort sem hivatásos, sem műkedvelők előadásában, 50%-a moziba sem járt. A falusi művelődési otthonoktól elidegenedtek, a városi művelődési életből kirekesztődnek, mert a munkaidő lejártával sietniük kell az autóbusz- és vasútállomáshoz, ugyanis a járatok menetrendje a gyárak munkaprogramjához igazodik. Szabad idejében pedig – különösen a fiatalság – tartalmatlan szórakozást keres és talál a szomszédos város kávézóiban, büféiben. Új felmérést nem készítettem, de megfigyeléseimre alapozva állítom: a helyzet alig változott. S gondoljuk csak el: a község lakosságának mintegy 40%-a ingázó!

Demográfiai mozgás

Sándorfalva – a régi falucsúfoló szerint „kicsi likba” rejtett falu – népe szorgalmas a mezei munkában. Ragaszkodik a földhöz. A falujához. Pedig annak nincs jövője. A tények itt döbentik rá az embert a kicsi települések minden hátrányára. Villanyvilágítás itt is van. Viszont rossz bekötőútja miatt nem lehet bekapcsolni az autóbuszfor-

galomba. Az iskola hol működik, hol nem. Amelyik évben nincs tanítójuk, a könyvtár is többnyire zárva van. Filmet ritkán vetítenek. Többször hallottam a kérdést: Mi lesz a mi falunkkal? Az öregek töprengenek, és nem akarják tudomásul venni a kérlelhetetlen valóságot: falujuk múltja több évszázados, jövője azonban csak néhány évtizednyi. A fiatalok nem teketóriáznak: beköltöznek a több kényelmet, magasabb civilizációs szintet biztosító városba vagy valamelyik központibb fekvésű faluba. Sándorfalva csaknem észrevétlenül elnéptelenedik. Törvényszerű folyamat. Az ész diktálja. Mégis fáj az idősebb nemzedéknek. A fiatalok – úgy tűnik – fel sem fogják, hogy a megtartó ősi háztól szakadnak el. Az elnéptelenedés két fő tényezője az elvándorlás és az alacsony természetes szaporulat, illetve e kettő kölcsönhatása.

Benkő József *Transilvania Specialisa* alapján úgy számoljuk, hogy a mai Felsőboldogfalva község falvaiban 1766-ban hozzávetőlegesen 1725 lélek élt. Orbán Balázs közlése szerint a községnek 1867-ben 3640 lakója volt. Ma mindössze 3566 a lélekszám, tehát míg 1766 és 1867 között, egy kerek évszázad alatt megkétszereződött, az utóbbi száz esztendőben gyarapodás helyett csökkenés mutatkozik.

Az elnéptelenedés fő oka az elvándorlás volt. A Hargita-alji népnek, ha nem akart éhen veszni, más tájakon kellett megélhetést keresnie. Messzi tájakon, mert a szomszédos Székelyudvarhely, az ősi anyaváros is haldoklott. Székelyudvarhely lakóinak száma, mely 1910-ben 10 244, 1920-ban 10 192 volt, 1930-ra 8515- före csökkent. A falusi munkaerőfőlétszám számára nem akadt itt munkahely; szemfüles vállalkozók az erdőket is gyorsan letarolták.

Egy új világnak kellett eljönnie, amely ennek a vidéknek ipart hozott. Megélhetést. Itthon.

A hajdani gazdasági elmaradottság méreteit és a szocialista ipartelepítés jelentőségét egyetlen, de meggyőző adattal támasztom alá: Székelyudvarhely ipara ma egyetlen hónapban sokkal nagyobb értékű ipari termelést valósít meg, mint 1944 előtt egész Hargita megye (az egykori Csík és Udvarhely) egy kerek év alatt.

Az utóbbi negyedszázad Székelyudvarhely kezdetben lassú, majd felgyorsuló iparosodásának kora. Kezdetben a kisipari termelészövetkezetek kínáltak munkalehetőséget. Gyors fejlődésük bizonyossága, hogy 1959-ben közülük három állami egységgé nőtte ki magát. Aztán az 1966–1970-es ötéves terv időszakában nagyobb arányú ipartelepítés kezdődött. Ekkor épült fel az első valóban korszerű iparvállalat, a Cérnagyár. Ezt követte a mezőgazdasági és élelmiszeripari gépeket és berendezéseket gyártó üzem bővítése és korszerűsítése, a ruhaipari vállalat teljes újjáépítése, a bútorgyár és a fafeldolgozó egység bővítése és gépi berendezésének felújítása. Épül a Vegyipari Minisztérium öntvény- és cserealkatrész gyára. Árnyékukban (vagy inkább: mellettük) nőttek a helyi ipari üzemek, kisipari termelészövetkezetek, élelmiszeripari egységek, bővült a kereskedelmi hálózat, s gépkocsik és útvonalak százaival gyarapodik a szállítási egység.

A környék Udvarhely ipari vonzáskörébe került. Eleinte sok család beköltözött a városba: a város lélekszáma 1977-ben 28 650 lélek volt. Aztán az utóbbi években csökkent a betelepülés. A gyárakban elhelyezkedők (ezernél jóval többen ingáznak Felsőboldogfalva község falvaiból)

nem hagyják el immár végleg a falut, hiszen a város közel van, az autóbusz-szolgálat jól szervezett, otthon pedig nincs lakásgond, az építkezés is olcsóbb, a kert zöldséget és gyümölcsöt ad, a termelőszövetkezet-től a család (valamelyik mtsz-tag révén) megszerzi az évi terményszükségletét. Új jelenség, hogy a félreeső kisebb falvak lakói a városhoz közelebb fekvő nagyobb falvakban telepednek le. Lényegesen csökkent Sándorfalva, Telekfalva, Árvátfalva, Patakfalva lakóinak száma, növekedett viszont Boldogfalva, Bikafalva, Lengyelfalva, sőt erősödött Óczfalva és Sükő is. A fentieket a lakásépítkezés is igazolja. 1969–1975 között Sándorfalván és Árvátfalván mindössze 1–1 új ház épült, Patakfalván 9, Telekfalván 8, viszont Boldogfalván 45, Bikafalván 33, Farcádon 31, Lengyelfalván 24.

1976 óta megtorpant a lakásépítkezés. A törvényt szabta 2,5 ár területet kevesellik. A lakóház, az egész belsőség elhelyezésének kialakult hagyománya van, s ehhez a fiatal családok is ragaszkodnak. Mindez nem pusztán hagyományörzés: az állattartáshoz szükség van gazdasági épületekre. Boldogfalván pedig a háztájiból több hús kerül szerződéses alapon az állami felvásárló egységekhez, mint az mtsz-ből.

Nézzük most a másik tényező, a természetes szaporulat alakulását. A nyilvántartásból kiderül, hogy a születési arányszám az országos, a megyei és a municípiumi átlag alatt áll: 1965-ben 13,26‰, 1970-ben 15,31‰, 1973-ban 16,11‰, 1974-ben 18,68‰, 1975-ben 15,24‰. (Székelyudvarhelyen a jelzett években 15,60‰, 22,52‰, 18,75‰, 23,88‰, 24,12‰; az ugyancsak municípiumi alárendeltségű Fenyéd peremközségben 18,49‰, 20,14‰, 20,18‰, 24,63‰, 21,36‰.) A természetes szaporulat is Felsőboldogfalva községben a legalacsonyabb: 1965-ben 2,53‰, 1970-ben 3,7‰, 1973-ban 6,19‰, 1974-ben 7,00‰, 1975-ben 4,39‰. (Székelyudvarhelyen ugyanazokban az években: 8,28‰, 15,80‰, 11,70‰, 17,25‰, 17,05‰; Fenyéden 9,05‰, 8,13‰, 19,06‰, 15,03‰, 10,39‰.) Az általános halandóság több évi átlaga is Felsőboldogfalván a legmagasabb. Tudnunk kell azonban, hogy az innen elszármazott családok általában fiatalok, termékenységük deklójén állnak. Távozásuk természetesen kedvezőtlenül hat vissza a születési arányszámra, és emeli az általános halandóságot.

Az utóbbi években a születési arányszám növekvő irányzatú. A fiatal házaspárok nem idegenkednek a gyermektől. Ritka már a csak kétgyermekes család.

A korszerű társadalom születésének velejárója a demográfiai mobilitás fokozódása. De a termelőerők arányos területi elosztása, az ipari és mezőgazdasági termelés harmonikus egybekapcsolása, a város és falu közti kooperáció elmélyülése csökkenti a munkaerő mozgását, szükségtelessé teszi az elvándorlást. Boldogfalva községnek – némi átrendeződés, tömörülés után – a városközelség ellenére (vagy éppen emiatt) biztosított az egyenletes, zavartalan továbbfejlődése. A meggyökeresedés tudata biztonságérzetben nyilvánul meg. Ez pedig a természetes szaporulat növekedésében is megmutatkozik.

Műkedvelő mozgalom

Autóbuszsal Udvarhelyről Bikafalván át 14 km az út Hodgyába. Van egy – ma már alig használt – szekérútja, mely a Budvár mellett, a Csicsér oldalán vezet át a szűk völgyben meghúzódó faluba. Erre a

távolság nem több, mint 8 km. A Budvár a völgy felé fordítja tar konglomerát-homlokát. Sziklaarcába rejtelmes üregeket vájt a természet (vagy az ember?). Az úttól balkézt, valahol a homályos mélyben csörgedez a Budvár pataka. Szeles János a XVIII. század végén és Szigethi Gyula Mihály a XIX. század elején keletkezett kéziratok könyveikben megemlítik, hogy a Budvár patakban valaha ércet bányásztak. Idézzük Szigethit: „Ezen hegynek alatta a Hodgya felől le-jövő patakban, kétfelől az oldalakon sok bányász-likak találtak, mellyből az ahoz értők éjjelenként drága értzes köveket ástak ki s adtak el az azokból dolgozóknak.”

A Budvárra 1853. május 22-én Jókai Mór is felkapaszkodott, le is rajzolta „az ormot, melyen Attila legelső sasfészke állott”. Hat úti leveleinek egyikében be is számol élményéről.

Hodgya felé sűrű erdőn át visz az út. Aztán váratlanul kies legelő képe tárulkozik ki. De a falut még mindig csak a felszálló füst sejteti. Orbán Balázs szerint lakói Szentdemeter mellől költöztek át ide a mongoldulás után. Ha annak idején rejtkehelyet kerestek, jobbat nem is találhattak volna. Bármelyik irányból közelítjük meg, szinte az utolsó méterekig rejtve tartja magát.

A kis falu egyik kis házán márványtábla adja az utas tudtára: Itt született a kommunista mozgalom vértanúhalált halt harcosa, Józsa Béla. Gyakran zarándokol el ide Udvarhely tanulói ifjúsága leckét venni kommunista helyállásból, hősiességből, népszolgálatból. Magam is jártam itt diákjaimmal, s állíthatom, hogy nagy élménnyé avatható a bölcsőhely körüli séta, ha a fiatalok tudják, hogy kinek szól a tisztelgés. Az osztályteremben, tanítási órán Tompa László, Áprily Lajos, Dsida Jenő nagy verseinek szomszédságában Józsa Béla versei nem keltenek esztétikai élményt. Itt azonban, a szülőház előtt, más csengést kap a *Számadás* meg a *Gyimesi csángók dala*. 1976 telén a hodgyai művelődési otthonban állandó emlékkiállítás nyílt: képek, fényképmásolatok írásairól, leveleiről, emléktárgyak. A Székelyudvarhelyi Múzeum munkaközösségének és a helyi néptanácsnak közös munkáját dicséri. A megnyitó napján ünnepelt a falu. Eljött Nagy István író is, az egykori munkatárs, harcostárs és rokon. Az emlékszoba nyitva áll. Várja a látogatókat, hogy emlékeztessen. A Pedagógiai Líceum előtt elhelyezett kőbe faragott mellszobor ide kíváncsozik, a hodgyai művelődési otthon elé. Udvarhelyt pedig megilletné a bronzba öntött Józsa Béla.

A falu könyvtárszobájának polcain kék papírborítóba burkolt könyvek sorakoznak. Az egyforma szürkés-kék szín egyhangúságot áraszt, de egyszersmind nagy gondosságot, könyvtiszteletet jelez. Őrizzük és kölcsönözzük a falu nyugalmazott tanítója, Baczó Béla.

Lenyomom a kilincset, nyílik a kapu, bent a házban csilingelni kezd a dróton rángó csengő. 65–67 év körüli mongolarcú, sovány férfi lép ki a kiskert virágágyásai közül. Kezében nyesólló. Tétova tekintet, aztán a felismerés villanása. Kezet rázunk. Bor, tészta kerül az asztalra. Virágillat. Déli forráság. Méhdöngicsélés. Oldódik, aztán megered a nyelvünk.

– Mióta él ebben a faluban?

– 1928-ban választottak meg tanítójuknak, azóta is itt élek.

Ennek bizony nemsokára 50 éve! Szó szót, gondolat gondolatot követ, emlékek, élmények bukkannak fel, könyvek, képek, írások kerülnek elő. Fél évszázad egy falu népének szolgálatában! S miközben beszél, mutogat, éles körvonalakkal rajzolódik ki egy igazi néptanítói, népnevelői életút képe. Szó esik a falu múltjáról, a faluban végbement nagy átalakulások örömeiről, az átváltás gondjairól és az eközben ejtett, de gyógyuló sebekről, a tanítói hivatásról és hitvallásról, a nép- és nemzetiségiszolgálat múltbeli és mai feladatairól. Alig győzöm egy-egy közbeszúrt kérdéssel a beszélgetés parttalan sodrását, áradását kiszabott mederbe befogni:

– Mit tud a falu lakossága múltjáról, a falu történetéről?
– Keveset. Csak az idősebbek egyet-mást, amit régebb tőlem tanultak.

– Becslése szerint tanítványai közül hányból lett értelmiségi?
– Nehéz pontos választ adnom. Hodgyában mindig szokás volt a gyermekek taníttatása. Érdekes, hogy a szomszédos, sokkal gazdagabb Farcádon vagy Bikafalván csak az utóbbi években taníttatják a fiatalokat. Ha számításom nem csal, hétből lett egyetemi és középiskolai tanár, közgazdász, több mint tízből tanító és óvónő azok közül, akik szolgálatom idején tanultak ebben az iskolában. Köztük olyan ismert tudósok is, mint Pál Árpád csillagász, a kolozsvári egyetem matematika-fizika karának dékánja. Az utóbbi években a városi üzemekben dolgozó volt tanítványaim közül nagyon sokan kijárták az esti líceumot.

– A könyvtár falán a hodgyai énekkar sikereit jelző képeket, emléklapokat, érmeket, diplomákat láttam. Tudom, hogy egy-két évtizeddel ezelőtt több neves kórus működött a község területén. Mindig kiemelkedő teljesítményt nyújtott a farcádi, felsőboldogfalvi és hodgyai. Ma egyetlen énekkart vagy dalcsoportot sem tart nyilván a műkedvelő kórusmozgalom Felsőboldogfalva 11 falujában. Mi az oka?

– Hát, kérem, ennek több oka van. Egy: nincs karvezető szakember. Kettő: nincs olyan dalkedvelő vezéregyéniség, aki ügyszeretetével, tekintélyével össze tudna fogni egy kórust. Ha egy faluban nincsenek ilyenek, hiábavaló próbálkozás a kórusszervezés. A tanító hiába akar, ha a falu nem támogatja. Három: a tekintélynek örvendő dalosok kiöregedtek. A fiatalok zöme a városban dolgozik. Három váltásban! Gyakorlatilag szinte lehetetlen a próbák időpontjának rögzítése, az ehhez szükséges szabad idő egybehangolása. Négy: szomorúan tapasztalom, hogy a mai fiatalok nem szeretik a közös éneklést.

– Mit énekelnek az emberek családi, ünnepi összejöveteleken?
– Ismerik és szívesen fújják a népdalokat is. Különösen az idősebbek. Az öregek sokszor több szólamban azokat a dalokat éneklék, amelyeket hajdanában együtt tanultunk a dalárdában. Dalaik közt sok a múdál. A fiatalok a modern csiricsaré énekeket kedvelik.

– Hibás ezért a tanítóság?
– Én nem hibáztatok. Látom, hogy itt az iskolában népdalra tanítják a kisiskolásokat. Úgy tapasztalom, hogy ennek nincs folytatása a felsőbb iskolákban, üzemekben.

Bikafalva felé ereszkedvén, tovább rágódom a műkedvelő művészi mozgalom problémáin.

A már emlegetett Szabadság című lap híreiből tudom, hogy 1949 tavaszán és nyarán a megyei kultúrverseny különböző szakaszain kitűnt a hodgyai és lengyelfalvi énekkar, a farcádi táncsoport és dalárda, valamint a bikafalvi színjátszó csoport. 1956-ban a művészi vetélkedők rajoni döntőjén első díjat nyert a hodgyai énekkar. 1955-ben országos III. díjjal tért haza a felsőboldogfalvi agitációs művészbrigád, 1961-ben pedig a népi zenekar ért el II. helyezést a kultúrverseny fővárosi zárószakaszán. Tehát: kórusmozgalom, népi műkedvelés volt, most nincs. Emlékszem még az árvátfalvi fúvószenekarra. A hangszerek megvannak. Nincs, aki fújja. A táncsoportok többnyire alkalmyszerűen alakulnak bál üregyén, aztán felbomlanak. Legelőbb a színjátszás. A nagyobb vállalkozás ritkább. Inkább a bálért van, hagyományos ugyanis a „színdarabos bál”. De ma már többnyire csak egyfelvonásosra futja az erőből.

Hivatásos társulások sem portyáznak errefelé. Igaz, hogy a Maros Állami Népi Együttes csökkentett létszámú csoportjaival még a kisebb falvakban is vállalkozik műsorai bemutatására. Az utóbbi években fel léptek Boldogfalván, Bikafalván, Hodgyában, Telekfalván. De Lengyelfalva új színpadán még nem húzták szét a függőnyt hivatásos művészcsoport előtt. 1962-ben jártak ott utoljára városi műkedvelők a termelőszövetkezet avató ünnepségén – a szakszervezeti népi együttes. A kicsi Sándorfalváról, Óczfalváról ne is beszéljünk... Állami színtársulatok egy előadást sem tartottak a község falvaiban. Művelődési otthon mindenütt van, köztük nem is egy kellemes, barátságos. De csak a felsőboldogfalvi színpad elfogadható méretű. Hivatásos színész-truppot nem fogadhatnak. Ezért volna felbecsülhetetlen értékű a műkedvelő színjátszók szolgálata. A falvakban különben nem vészett ki egészen a kölcsönös vendégszereplés szokása. A közönség pedig rendkívül hálás. Alkalmam volt erről meggyőződni. Színjátszóimmal, a Dr. Petru Groza Líceum diák-műkedvelőivel Süköben játszottunk. Tomcsa Sándor *Örvendetes járvány* és Sütő András *Fügedes a pokolban* című egyfelvonásos színműveit adtuk elő. A sűrűn kirobbanó taps s a guruló nevetés szinte akadályozta a gördülékeny színpadi játékot.

A község polgármesterétől hallottam, hogy a farcádiak új művelődési otthont akarnak építeni önerőből. Családonként 1000 lejt ajánlottak fel erre a célra. Van tehát művelődési igény!

A mai feltételeket azonban az új körülmények diktálják: a fiatalok 2–3 váltásban dolgozó ingázók. Számukra a falu csak éjszakai (nappali) szálláshely. Életük a szomszédos városban zajlik. Még vasárnap is, mert otthon nincs hol szórakozniuk. A művelődési otthonokban nincs felszerelt klub, s ahol van erre a célra alkalmas helyiség, ott a felelőtlenség és a kényelmesség zárja el azt előlük öklömnyi lakattal. A városban ödöngő fiatal pedig ritkán téved be a művelődési házba, inkább csábítja a bár s a büfé.

Le hát a kalappal azok előtt, akik ilyen körülmények között is be tanítják évenként azt az 1–2 népi táncot, egyfelvonásos színművet!

Még egy megjegyzés kívánczik ide: a városi műkedvelők alig látogatják ezeket a falvakat. Legfeljebb a székelyudvarhelyi művelődési hét idején vagy más rendkívüli alkalmakkor küldenek egy-egy diákcsoportot kutyafuttában, kellő szervezés nélkül.

A városi művelődési házban, az üzemekben, az iskolákban számos művészi együttes működik. Mi is volna a népszolgálat kötelességéből és követelményéből fakadó rendeltetésük, mint hogy korszerű, nívós műsorokkal felébresszék a kultúra, a művészetek iránti figyelmet. Hogy ízlést formáljanak. S hogy vágyat, igényt támasszanak a város minden igényt kielégítő színházi vendégszereplései, (és távlatban talán?!) a filharmonikus zenekarok műsorainak megtekintésére, meghallgatására.

Új élet – városközelben

Farcádra keskeny, gödrös úton visz a busz. Több szakaszon suvadás. Nem szép a táj. A falu völgyteknőben fekszik. A templom rendhagyóan a település mélypontján s a falu szélén helyezkedik el. Bizonyára az első, XII–XIII. századi szentegyház helyén épült, s akkor még központi fekvésű volt. Az elmúlt századokban felfelé, Sükő irányába terjedt a falu. A régi házak zöme is nagy, tágas, az újak szépek. Jólétről vallanak. Néhány ház bejáratánál régi díszes székely kapu áll. A legfiatalabbat is jó három évtizeddel ezelőtt állíttatta gazdája. Azóta csak elvétve, egy-két kiskapu épült. Az új házak többségét betonból, vasból, bádogból készült kerítés és bejáró szegélyezi.

A szép műemlék templom a XV. század közepén épült. Korábban már állt itt szentegyház, hiszen az 1332–37. évi pápai tizedjegyzék szerint egyházas hely Farcád. Gyönyörű a kazettás mennyezete, lenyűgöző a szentély gótikus íveinek kecsessége s az épen megmaradt gótikus ablak. A hetvenes években végzett tatarozás során mindmáig megfjetlen jelentésű freskókról feslett le a kálvinista puritanizmus malterrétege.

A falu eléggé távol esik a főútvonaltól. Ma is erős és fejlődő település, bár sokat veszített egykori jelentőségéből. A XIV. század első felében, a pápai tizedjegyzék tanúsítja, még a község legnagyobb faluja volt. Később hosszú ideig járásszékhely. Egy falucsúfoló mondóka a „farcádi zsírosok”-at emlegeti. A megnevezés foglalkozást és annak eredményeként az anyagi jólétet jelenti. Mária Teréziától ugyanis privilégiumot nyert a falu a sertéshús feldolgozására és árusítására, mivel az udvarhelyiek megtagadták az ott állomásozó osztrák csapat élelmezését. A királynői privilégium több mint kétszáz évre eljegyezte a farcádiakat a sertésfeldolgozással. Még gyermekkoromban is a farcádiak sátrai foglalták el Udvarhelyen heti- vagy kirakóvásárkor a barátok temploma és a megyeháza közti térséget. Kapható volt ott friss és füstölt hús, véres, májas, kolbász, sonka, töpörtyű, kocsonya.

„Zsíros” mivoltukról beszélgetünk a 68 éves László János bácsinál, aki népköltő, s vaskos füzete van tele a faluról, a hajdani népszokásokról és az új életről szóló versekkel. Ő is új, vagy legalábbis teljesen megújított házban lakik. Előszobájában új festett népi bútor. (Egyetlen a faluban!) A tulipántos ládában őrzi feljegyzéseit, verses kéziratait. A szobában már modern, divatos, fényezett bútorok. A sarokban nagy képernyőjű tévékészülék.

János bácsi mesél. Mindent tud, amit írás és szójhagyomány a falu történetéről megőrzött. Apósa még élvezte mint mészáros a privilégiumot, az ő szülei meg mézzel, viasszal, sertéssel kereskedtek. Kisgyermek volt, amikor 1916-ban porrá égett a falu 160 épülete. Emlékszik

a piaci életre is. Emlékszik a népszokásokra. S figyelni és jegyzni az új életjelenségeket.

Farcádtól egyenletesen emelkedik a sudár növésű jegenyékkal szegélyezett út a néhány kilométerrel feljebb meghúzódó „cseresnyés” Sükő felé. Bájos falucska! Különösen cseresznyevirágzás idején pompázatos. Nagy festő vásznára kívánczó tavaszi-nyári eleji színgazdagsága.

Kitágul a horizont. Most villan meg bennem a felismerés, hogy a hodgyai–farcádi útszakaszon a beszűkült látóhatár keltette az egyhangúság benyomását. Itt, Farcád fölött kiszélesedik a világ. Jobbra, keleti irányban, Udvarhely Tábor negyedének toronyházait ismeri fel a figyelő szem; tovább Bethlenfalva, Kadicsfalva, még távolabb Méréfalva tornyai fehérlenek. Balra egészen a gyümölcsösökig nyomul le az erdő.

Szigethi Gyula Mihály már idézett kéziratában olvassuk: „...Fartzád, Sükő, Otfalva kereskedik mézzel, viasszal, méhserral, gyümöлтssel, veteménnyel; Fartzád, Sükő nyárban elein érő gyümöлтsöket hordanak a Nyárad mellől, ősszel veteményeket azon helyekről, a mézet is ök szedik fel nagy vidékekről télben. Brassóból oláhországi vagy fennebb moldovai, sőt néha Szebenből is oláhországi sertéseket hajtanak nagy sereggel, s azoknak szalonnájokat, hájokat, költségeit Udvarhelyt a hetivásáron eladják [...] Hodgyán fain pokrótzokat készítenek.”

Jellemző kép a székely ember kényszerű életrevalóságáról, vállalkozó szelleméről. A farcádi és sükői gazda földje rossz, de már a múltban viszonylagos anyagi jólétet teremtett a maga házatáján. Ma pedig, a szocialista társadalomban, az itt élő dolgozó (nehéz megkülönböztetnünk és különválasztanunk az egy háztartásban élő munkást és gazdembert, a munkásnőt és háziasszonyt) portája bőségről tanúskodik. Sok új ház épült. És nem akármilyen! Világos, tágas, többszobás, fürdőszobás (az utóbbit még nem használják) lakások épültek, amelyekben szép bútorok biztosítják a kényelmet, teszik lakályossá az otthont. A munka, a szorgalom, az ügyesség, az életrevalóság meghozta gyümöлтsét.

K. J. víz- és gázszerelő. Felesége nemrégiben szülte a második gyermeket. A kerítés betonból, vasból, fémlémezből készült. Alul a „pincelakás”. Fent két szoba, előszoba, konyha, kamra, hely a fürdőszobának. Mindenütt új bútor. Szobában és konyhában egyaránt. A bútorgyarak új termékei.

S. P. szerelő. Most tesz mestervizsgát. Felesége a mtsz könyvelőségén dolgozik. Egyelőre csak egy gyermekük van. A lakás beosztása nagyjából itt is ugyanaz, mint K. J.-nél. A bútortat itt is a legdivatosabb bútorgyári darabokból áll.

Érdekes (Geréb Attila már megírta): a teljes kényelmet nyújtó lakás helyiségei közül szinte kizárólag csak a legkényelmetlenebbet, a pincelakást használják. Régebb volt tehát a házban – a csak rendkívüli alkalmakkor igénybe vett – „tisztá szoba”, ma a „tisztá ház” vette át funkcióját, a ki nem aknázott jólét jeleként.

Gyümöлтssel, mézzel, viasszal, méhserral, sertéssel kereskedő, az udvarhelyi piacon kofapecsenyét sütő, kolbászt, vérest, májast áruló farcádi „zsíros” már csak emlékezetünkben, illatélmény-émlékeinkben él; hajdani privilégium-levelek, emlékiratok őrzik egy letűnt kor foglalkozásának, életmódjának bizonyosságait.

Maszelka János udvarhelyi festőművész egyik képe havas tájban, kanyargós ösvényen baktató, átalvetős székely asszonyt és férfit ábrázol. Hazatérő farcádiak. Görnyedtek, fáradtak, s előttük még hosszú az út: vége nem mutatja a célt. Egy régi életforma és kenyérkeresés emléke ez. Ma már nincs többé átalvető alatt görnyedő vagy a város felé gyalogösvényt taposó székely.

Farcádra naponta tizenháromszor (ebből Süköbe kilencszer) indulnak a községgazdálkodási vállalat autóbuszai. Pontosabban szólva: Bika-falváig száguldanak (az aszfaltburkolatú műúton), onnan pedig zötyögnek (a rázós, keskeny, elhanyagolt, inkább mezei, mint országúton). Nemcsak a lelket rázza ki az emberből ez az út, de a motor alkatrészeit is. Azért nincs fennakadás a közlekedésben. Sem ősszel, sem télen, sem nyáron. Keservesen bög a motor, mert nagy a terű menet is, jövet is. De nincs átalvető alatt görnyedő, gyalogösvényt taposó farcádi tejes. Szekerezésre is már csak akkor vállalkoznak, ha autóbuszon nem szállítható árut (malacot, disznót, borjút) kell piacra vinni.

A népművészet

A község falvainak múltját megelevenítő forrásaink nem említeték a híres farcádi népi szöttest, amelynek készítéséhez az idősebb asszonyok kivétel nélkül ma is értenek. Csakhogy jelenleg szövessel kevesen foglalkoznak. Név szerint csak a 72 éves Sándor Andrásné és a 38 éves Gothárd Erzsébetet említették. Előállításához gyapot-, gyapjú- és fényezett szőrfonalat használnak. Készítenek férfi- és női felső- és alsó ruhaneműt, ágy- és asztalterítőt, falvédőt, törülközőt.

A szomszédos falvakban is többen szőnek. Telekfalván szövéshez értő asszonyok tanítják is a fiatalokat. Bartos Erzsébet, Orbán Berta, Orbán Ilona, Kovács Vilma nevét emlegetik azok között, akik tudásukat szívesen átadják az érdeklődőknek, az utódoknak. De egyre kevesebb osztováta csattog a község falvaiban.

A népművészet helyét és helyzetét az egyik lengyelfalvi tanítványom így fogalmazta meg: „A mai falusi ember – a mi falunkbeli is – a népi dísz tárgyakat modern darabokkal keveri. Talán nincs is olyan ház, ahol nem találunk varrottasokat, szötteket, népi motívumú terítőt vagy más darabot, de a népi dísz tárgyakkal tudatosan díszített szoba már ritka. Az emberek már jobban kedvelik a gyári szövésű színes terítőket. A különböző színű függönyök, ágyterítők, falvédők praktikusabbak. Modernsége való törekvés észlelhető ma már a falusi ember házában is.”

Immár másodszor kerül szóba a népművészeti és népi iparművészeti hagyományok ápolásának ügye. Az udvarhelyi művelődési ház dicséretére válik, hogy gyakori népművészeti kiállításaival alkotásra serkenti a tehetségeket. Népművészeti iskolájának fafaragó, szövő, varró és kerámia szakcsoportjai az utánpótlásnevelést biztosítják. A körök tagjainak többsége munkás és értelmiségi. Kérdés: visszajut-e a bölcső-helyéhez, a faluba, ahol megszületett, s ahol évszázadokig apáról fiúra, anyáról leányra szállt a faragás, hímzés, szövés művészete? Csak részben. Fordított folyamatnak vagyunk tanúi. A népművészet új virágkorát (vagy csak divatját?) éli. Divatba jött a székely szoba, a faragott (vagy festett) bútor, a népi szöttessel, varrottással díszített ágy, a bo-

kállyal, sulyokkal ékesített fal, a faragott csillár, de inkább csak városban és a falusi értelmiségiek otthonában. A népviselet falun egyenesen az elmaradottság szimbólumává süllyedt.

Sajátos népművészeti hagyományokat alig mondhatnak magukénak. Birtalan István írta 1942-ben: „A kapukat minden különösebb jellegzetesség nélkül fából készítik [...]. Épületek, kapuk, kerítések semmiféle művésziességet nem mutatnak. A községben egyetlen faragott székelly kapu sem található. A nép művészi hajlamáról nem ad tanúságot. Talán még szöttekben igyekeznek valamit produkálni, de abban sincs egyéniség, rendkívüliség. Hagyományokat őrző énekesek, mesemondók nincsenek. A város hatása megnyilvánul öltözködésben, táncban, dalban, viselkedésben egyaránt.”

Ez a Bikafalvára vonatkozó megállapítás érvényes a mai Felsőboldogfalva község többi falujára is. Kivétel talán csak Farcád, Telekfalva és Lengyelfalva volt. Napjainkban már ebben a három faluban sem törekszik a népi örökség megőrzésére az ifjúság. Pedig a népköltészetben, népszokásokban, népi díszítőművészetben, népviseletben egy nép, egy nemzetiség lelke él. Minden sutba dobott farcádi szöttekből készült lajbi, lomtárba vetett varrottas, elfelejtett népdal, eltüzelt sulyok egy-egy szálat tép el abból a kötelékből, amely az egyént a néphez, a nemzeti-séghez kapcsolja.

Persze a jelenség nem kizárólagos. Lengyelfalván Duka Ferenc Andor portájának bejáratánál egy 1818-ban faragott csodálatosan szép székelly kapu áll. A kapulábak teljesen elkorhadtak. Hasznavehetetlenné vált. Mégsem került tüzre. Kőlével helyettesítették az elporladt részeket. Nem magyarázom aényt. Csak rögzítem. Ilyen is van.

A népviseletet, amelynek legszebb darabjait Haáz F. Rezső a Székelyudvarhelyi Református Kollégium néprajzi gyűjteményébe behordta s amelyről szép festményeket is készített, túlnyomórészt levetették. Manapság csak a nők öltik magukra hébe-hóba a székely ruhát. Lengyelfalván például minden asszony és leány szekrényében megtalálható. Igaz, hogy csak nagy egyházi ünnepeken veszik fel, a leányok pedig szüreti bállkor vagy ha szerepelnek. (Tehát egy kicsit átminősült ünnepi színpadi öltözké.) Farcádon, Hodgyában, Oczfalván, Süköben hagyományossá vált, hogy a konfirmációra készítetnek új székelyruhát a leányoknak. S ha már megvan, s ott szerénykedik pirulva a szekrényben, némelykor kedve szottyánhat tulajdonosának, hogy belebújjék.

A sulyok eredetileg munkaeszköz volt. Ma a konyha sarkában ott áll a mosógép. A legyűrt szegénység emlékét idéző régi bútorok tüzre kerültek, a tulipántos ládákat fejszével verték szét. A bútorgyarak legújabb termékeivel bútorozzák be szobáikat és konyháikat. Olyannal, sőt annál jóval különbel, mint amilyent hajdan tejesemberként vagy cselédlányként a szomszédos város kispolgári lakásaiban láttak. Igen-igen sok házból az öreg bútordarabokkal együtt a népi díszítőművészet jellegzetes tárgyait is kidobálták, s helyüket giccses falvédők, művészietlen díszpárnák foglalták el.

Több faluban megkezdődött az értelmiségiek tudatos harca a száműzött népi szöttek, varrottasok, faragott tárgyak ősi jussának visszaszerzéséért. Láttuk, a Székelyudvarhelyi Művelődési Ház is jó szolgálatot tesz ezen a téren. Úgy érzem azonban, hogy a népművészeti

értékek felgyorsult pusztulásának időszakában nem elégséges a kiállítás-szervezés. Biztosítani kellene, hogy a falvak lakossága megtekintse a kiállított munkákat, s indítékot kapjon önnön értékeinek becslésére, megőrzésére és előállítására. A népművészeti kör tagjai és az egykori népművészek eleven kapcsolatának megteremtéséből mindkét fél nyerne. De főleg a művészet.

A népszokásokat a falu gazdasági-társadalmi fejlődése ítéli pusztulásra. Minek aratóünnep? A legtöbb földműves nem részese a hajdani falu verejtékes munkájának. Elvégzik a kombájnok. Minek a kukorica-fosztás? Minek a fonó? A szocialista mezőgazdasági munkaszervezés és gépesítés, az ipari árucikkek beáramlása szükségtelessé tesz egész sor munkát, amely évszázadokon át kerete volt a népszokások, a népköltészet nemzedékről nemzedékre hagyományozódásának.

Kihullnak a falu életéből a naptári év ünnepnapjaihoz fűződő szokások is. Nem él már a regölés, sem a pünkösödés, sem a farsangolás. Egyedül a húsvéti locsolás maradt fenn – Lengyelfalván a májusfa állítása és helyenként a betlehemezés, az aprószentekelés is –, de a paraszti életforma átalakulása folytán ezek is elvesztik korábbi jellegüket. A legényeknek is, a leányoknak is (csaknem valamennyien városi alkalmazottak) munkába kell menniük. S ha a locsolás nem is marad el, elvesz régi varázsa.

A családi eseményekhez kötődő szokások: a névnapozás, keresztelő, lakodalom stb. még összehozza a rokonokat, baráti kapcsolatok révén egy-üvé tartozókat. Csakhogy a legtöbb faluban ezekről a szokásokról lekop-tak már a népijáték-elemek. Legtöbb régi motívumot még a lakodalmi szokások őriznek. Farcádon, Süköben és részben Telekfalván a leány kikérése ma is a hagyományos módon történik (kikérő és kiadó násznaggyal, menyasszony-elcseréléssel), ugyanitt szokásos még a leány-, illetve legénybúcsú; ritkábban sor kerül a kontyolóra is. A többi faluban már csak egy-két pénzszagú mozzanat maradt meg a lakodalmi szokásokból, mint például a menyasszonytánc, az út elkötése a násznép előtt, a menyasszony „elrablása” és kiváltása, gyűjtés a főzésben „meg-rokkant” szakácsnő javára stb. Az ételköszöntő rigmusmondó szolgálatait már sehol sem veszik igénybe. A lakodalmi „bevétel” a mesés 50–60 000 lejt is eléri.

Próbáltam magyarázatot keresni arra, hogy miért hagyományörzőb-bek a farcádiak, mint a többi falvak lakói. Baczó Gyula, a községi művelődési otthon igazgatója szerint azért, mert zárt település. Pedig nem a legzártabb. Valami szubjektív tényezőnek is lennie kell, amelyet nem ártana felderíteni. A hagyományok megmentése sokban függ attól, hogy ismerjük-e a megmaradás, továbbélés, illetve az elhalás okát.

A népszokásokhoz hasonló az életforma megváltozása közepette a népdal, a népmese sorsa is. A falu hagyományos ünnepein vagy a fonóban, a kukoricafosztóban csendültek fel az ősi dalok, keletkeztek-formálódtak a balladák, hangzottak el a népmesék. A harmincas években még új ballada is született Telekfalván. (Bözödi György közölte a *Székely bánjában*. Szerzője, Székely Béla ma is él Udvarhelyen.) És ma? Szó szerint idézek a székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza Líceum egyik falukutató diákcsoportjának a Telekfalván 1973 nyarán végzett mun-

kájáról szóló beszámolóból: „Mindössze egy népmesét sikerült kicsikarnunk a telekfalviakból. Forró Géza bácsi azt is csak azért találta ki, hogy véget vessen unszolásunknak” (Hargita, 1974. jan. 6. sz.). A népdaléneklésre felkért vagy önként jelentkezett idős férfiak és asszonyok (eredeti népdalok társaságában) igen gyakran ízléstelen kuplékat daloltak mikrofonba. A népszokások zömére már csak az öregek emlékeznek. Múltba révedezően idézik fel a guzsalyas, a lakodalmi népszokások elemeit és rigmusos szövegeit, a fosztók vidám hangulatát, a tréfás locsolóverseket, de nyomban hozzáteszik: kimentek divatból.

Egymásután kétszer puhatolóztam a líceum első évfolyamán arról, hogy miként vélekednek a 15–16 éves fiatalok a nép művészetének jövőjéről. Fogalmazást írtam ezzel a címmel: „Meddig él a népművészet?” Elvértve ilyen optimista és ünnepélyes kicsengésű véleményt is olvashattam: „Amíg él a nép, él költészete (művésze) is.” A többség nézete szerint azonban a népművészet halálra van ítélve, mert éltetője, a falu társadalma bomlik, átalakul, városiasodik. Aztán elvittem tanítványaimat a múzeum néprajzi részlegére. A Művelődési Házban megnéztük a Népművészeti Iskola köreinek munkáját. Szorgalmi feladattal felleltározottam a hazai népköltészeti és néprajzi kiadványokat. Számba vettük a környékbeli népszokásokat (a sóvidéki „farsangtemetést”, a kénosi regölést), s hivatkoztunk hivatásos és műkedvelő folklóregyüttesek nagy sikerű műsoraira. A következő dolgozatok tanúsága szerint már többen hittek a népművészet továbbélésében, de új felfogás hódított teret, amelynek az a lényege, hogy a népköltészet átmentődik a műköltészetbe, a népzene a műzenébe, a néptánc a balettbe, a népszokások helyét pedig a színpadon jelölték ki.

És mégis! Diákjaink szívesen járnak néptánckörre. Kedvelik a folklórműsorokat. Udvarhely környékén egyre több ház bejáratához állítanak székely kaput. (Boldogfalva község falvaiban nem!) Népszokások is születnek. Minden faluban nagyszabású szüreti mulatságot rendeznek: lovasok járnak a falut, népviseletbe öltözött csőszök őrzik a mennyezetről lecsüngő „termést”, még csőszbíró is van, no meg csősztánc. (Honnan került vajon ide ez a szokás, ide, ahol egy árva szőlőszem sem terem meg?!) A süköi cseresznyeszüret, az más. Erre ma is hazatérnek a szétszóródott családtagok. Ünneplik a termést. De az ünnepet még nem sikerült tartalommal megtölteni. Pedig önként kínálkozik az alkalom, hogy egy most kialakuló szokásba visszakerüljenek ősi népi elemek. Nem egy példát hozhatunk fel arra, hogy kihalt népszokás újjáéledt színpadi közvetítéssel. Baczó Gyula boldogfalvi tanító gyűjti a népszokásokat. Színpadi megjelenítésükre is gondolni kellene. Biztos, hogy több szokáselemet, rigmusos szöveget visszafogadna egykori teremője, a nép.

A falusi bálokon most is inkább cigányzenészek muzsikálnak. A táncrend: keringő, „saszé”, csárdás, tangó, marosszéki s a zárószám, a gólya. Özönlik a városi munkásfiatalság, az „idegenség” a falusi táncmulatságokra.

Egyik lengyelfalvi tanítványom – többek között – ekképpen számolt be farsang végi báljukról: „Az idősebbek közül az asszonyok vannak többségben. Közülük, persze, nem mindenki táncol, hanem körben ülnek a teremben, s jó alaposan »lefigyelik« a fiatalokat. (Őket ne-

vezik falvédőknek, ők a pletykatéma-gyűjtők és -terjesztők: ki miként öltözött, ki kivel táncolt.) Az idősebb férfiak, ha elmennek, táncolnak is. Egyesek még most is nagyon szépen, úgy, ahogyan annak idején járták.”

Nyilvánvaló: ezek a bálok még őrzik a hajdani falusi táncok hangulatát. Talán ez is egyik magyarázata vonzóerejüknek.

A múlt és a jövő

A városi községgazdálkodási vállalat menetrend szerint közlekedő lengyelfalvi autóbuszára szálllok. A busz már a barátok temploma előtt zsúfolásig megtelik: Ki munkából, ki piacról, ki a bevásárlásból tér haza.

Elhagyjuk az Ugron-kúriát. (Itt szállt meg Ugron Lázár vendégeként Jókai 1853 májusában.)

Szejké-fürdő. Az út mellett Orbán Balázs nemrégiben tatarozott cselédháza. Kissé távolabb 1969-ben leleplezett új síremléke. Előtte négy székely kapu, az egyiket maga Orbán Balázs készítette 1888-ban. Egy másiknak a felirata: „Szíves vendéglátó ez kapu gazdája, / De az gonosz embört furkósbottal várja.” És mellette, oldalt: „Orbán Balázs emlékére készítették a székelyudvarhelyi fafaragók.” A munkát Székely Lajos és Székely Béla vezette. A kapuállítást kezdeményezője Kovács Mihály magyar szakos tanár, akkoriban municípiumi tanfelügyelő. Elképzelése szerint kapusor vezetne a nagy székely sírjához. Távlati terve szerint itt alakult volna ki a falumúzeum. A környéken mindenütt bontják a régi házakat, döntik le a régi kapukat. Ide azonban esztendőket óta mégsem került belőlük egy sem...

Lent, a fürdőmedence körül zajos-színes világ.

A borvízforrásokon túl balra letér a busz a múútról. Arra van Lengyelfalva. Itt született 1829. február 3-án Orbán Balázs, e vidék legnagyobb tudósa. Nem kell őt bemutatni. Erre különben sem vállalkozhatom. Aki meg akarja ismerni gazdag életművét, ne sajnálja a fáradságot, keresse meg *A Székelyföld leírása* című hatkötetes hatalmas munkáját. Aztán gondoljon arra, hogy szerzője szekérrel, lóháton, gyalogszerrel utazva egymaga gyűjtötte össze a felbecsülhetetlen forrásértékű mű adatait. Ma sem lehet a Székelyföldről földrajzi, történelmi, településtörténeti, művészettörténeti, néprajzi, szociográfiai munkát írni az ő útbaigazítása nélkül.

Orbán Balázsról a község falvainak többi nagy fia jut eszembe. A hodgyai Józsa Béla, s aztán a boldogfalvi Fülöp Áron. Mert nemcsak tudóst és kommunista harcost, költőt is küldött ez a táj. Fülöp Áron Felsőboldogfalván született 1861-ben, és oda is tért vissza örök nyugovóra a falu temetőjébe. Arany János bűvöletében remek nyelv- és stílusérzékkel alkotta meg *Attila*-eposzát és hun trilógiáját. És a többi elfeledettek? A farcádi születésű Józsa János (1761–1820), aki két ábécéskönyvvel is megajándékozta a csaknem kétszáz évvel ezelőtti kisiskolásokat, az árvátfalvi Nagy Lajos (1819–1893), aki Feleky Miklóssal színészkedett együtt és Shakespeare *Lear királyát* is lefordította; s a másik – szintén árvátfalvi születésű – Nagy Lajos, aki *Úti levelei*vel és Vajdahunyad váráról írott történelmi munkájával jegyezte be nevét a község jelesei közé. Bizony, ők is megérdemelnék, hogy legalább falujuk számon tartsa emléküket.

Különben a falvak múltja hasonlatos. Mindegyiket pusztította tűzvész, mindegyiket dúlták ellenséges katonák.

Az egyik történelme könnyebben rekonstruálható, a másiké – források híján – nehezebben. Mindegyik település történelmi múltjában vannak sajátos jegyek, különös események. De bármelyikben ugyanúgy megtörténhettek volna, hiszen évszázadokig ugyanaz az elnyomás nehezdedett súlyos teherként valamennyi település lakosságára. Itt mindig küzdeni kellett a pusztta létért is: törökkel, tatárral, labanccal, földbirtokossal, uzorás banki urakkal, hóesőkkel és sáskahaddal, külső és belső ellenséggel, természeti csapásokkal. És minden időben, békében és háborús korszakban naponként kellett megívni a harcot a sovány, sziváj, köves földdel a betevő falatért.

Ismeri-e múltját a falvak népe, múltját, amely varázstükörként kivetíti a letűnt idők mérhetetlen szenvedéseit, de megláttatja jelenünk örömet, jövőnk szépségét is?

Beszélggettünk. S. J. tizenhatodik éves, nyolc osztályt végzett farcádi fiú, L. É. ugyanolyan korú hodgyai kislány. Mindketten jó tanulók voltak a VIII. osztályban.

Megkérdem: Mit tudtok a székelyek eredetéről?

L. É. (bocsánatkérő mosoly, alig észrevehető vállrándítás, hosszú, restelkedő hallgatás): „Nem tanultuk.”

S. J. (zavart töprengés után): „A székelyeket a XV. században telepítették be.”

A 80 éves óczfalvi Márton Mózes nem kell biztatni. A feltett kérdésre ömlik belőle a szó. A 68 éves lengyelfalvi Datki Lajosból szintén.

A 68 éves farcádi népköltő László János egész kis verses epikai alkotásban, sok fantáziával adja elő az eredet, az ittmaradás és megmaradás történetét.

Vajon amikor S. J. és L. É. 70–80 évesek lesznek, mit válaszolnak a kérdésre?

Legyünk bizakodók.

Orbán Balázs szerelmese és életrajzírója, Mikó Imre fogalmazta meg: A múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk. És – tegyük hozzá mi – csak arra építhetjük a jövőt.

Lengyelfalváról a gyalogösvényen, az apostolok lován igyekszem hazafelé. Az Ugron-kápolna fölötti fenyves tetején megszusszanok. Tavasz van. Bomlik a rügy. Lent morajlik a város. Nő, terjeszkedik vízszintesen és függőlegesen egyaránt. Új, kenyeret adó gyárak hatalmas tetőszerkezetelemeit lengetik az óriásdaruk.